

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 316.01 + 316.32

Norbert Elias

Die höfische Gesellschaft

Luchterhand, Soziologische Texte 54.4.
Auflage 1979,
Darmstadt und Neuwied (str. 316).

Über den Prozess der Zivilisation
Soziogenetische und psychogenetische
Untersuchungen

Erster Band: Wandlungen des Verhalten
in der weltlichen Oberschichten des
Abendlandes

Zweiter Band: Wandlungen der Gesell-
schaft. Entwurf zu einer Theorie der
Zivilisation.

Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft
158/159, Fft a/M 1976

I. Norbert Elias rođen je 1897. u Njemačkoj, emigrirao je 1933. a od 1938. živi u Velikoj Britaniji. Od 1954. katedra za sociologiju u Leicesteru. Najpoznatije mu je djelo *O procesu civilizacije — sociogenetska i psihogenetska istraživanja* (prvi put objavljeno u Svičarskoj 1939. a nakon toga reproducirano u brojnim izdanjima). Učenik Webera i Mannheima, a također Rickerta, Husserla, Höhnigswalda i dr., Elias u svojim radovima produbljuje znanstveno-metodološkijske motive naročito prve dvojice spomenutih mislilaca: njegov temeljni kategorijalni aparat naslanja se na specifično »idealno-tipsko oblikovanje socioloških pojmova M. Webera, dok je u metodičkom i užem metodološko-epistemološkom aspektu prepoznatljiva refleksija tipa »sociologije znanja« K. Mannheima, posebno uočljiva u nastojanju da se individualno-psihološkijske strukture i njihovi »bazični« karakteri dovedu u vezu s objektivnim historijsko-društvenim procesima u cilju stvaranja obuhvatne diferencirane, kulturnohistorijskij bogato pod-

građene i dokumentirane teorije socijalnih mijena. »Dvorsko društvo« je njegov habilitacioni rad koji predstavlja ogleadni primjerak tako usmjerenog istraživanja, na kojem je autor iskušao nosivost svoje koncepcije i metodičkog arsenala. Za sociološkijsku raspravu neuobičajeno bogatstvo historijskog materijala i ilustracija čini ovu knjigu neobično čitljivom i za onoga tko nije vičan teorijskom raspravljanju o sociologiji.

Historijski obrazac »dvorskog društva«, međutim, ovdje nije historijska nego *sociološkijska* tema; i to u osebujnoj artikulaciji pojma i predmeta sociologije. Istraživanje tog historijskog obrasca odnosa među ljudima u primjerenom osvjetljenju, u raščlanjenosti i širini pojava oblika indirektno služi refleksiji o metodičkoj orijentaciji sociologije kao takve i sagledavanju njenih aktualnih zadaća. Cilj istraživanja je izgradnja *modela* društvenih odnosa u okviru kompleksa dvorskog društva u tzv. apsolutističkom razdoblju (ancien régime); model (u autorovoj terminologiji »figuracija«) nije dakako sam sebi cilj, nego služi komparativnom kontrastiranju s drugim modelima u utvrđivanju istovjetnosti i razlika. (»Učimo bolje razumjeti društvene sveze vlastitog života, kada se udubljujemo u život ljudi drugih društava... str. 115). Opširna prorada takvih modela pretpostavka je fundirane teorije socijalne mijene. Tako npr. u ovom istraživanju otkriveni karakteri, strukture i tipovi odnosa među ljudima stubokom se razlikuju od analognih karaktera, struktura i tipova u suvremenim društvima; ali su oni *rezidualno* i modificirano neophodni za razumijevanje *elita* i u suvremenim okvirima. Komparativno suprotstavljanje modela »građanskog društva«, koji je bitnom svojom stranom određen svestranom posredovanošću odnosa među ljudima, odnosima proizvodnje i raspodjele, kriterijima ekonomske racionalnosti, »svrsishodnosti«, »štedljivosti«, »profita« itd. s obrascem »dvorskog društva«, koje počiva na bitno drugačijim principima aristokratsko-plemičkog

»prestiza«, »časti«, »ugleda« i »statusa« hijerarhijski centriranih oko »apsolutnog« vladara, služi između ostalog da bi se iz metodičkog arsenala sociologije odstranile predrasude heteronomne provenijencije, koje potječu iz projekcije aktualnih vrijednosnih mjerila građansko-industrijsko-radnog društva: Naginjemo tome da iz ranijih epoha kao važne istaknemo one funkcijske slojeve koji u sadašnjosti igraju posebnu ulogu. U tom smislu često se pita ponajprije o privrednim nazorima i oblikovanju privrede dvorskog društva; nazivljemo je iz te perspektive epohom merkantilizma. Pitamo o njenom državnom oblikovanju i iz te perspektive nazivljemo je apsolutizmom. Pitamo o vrsti njenog načina vladavine i s te točke gledišta nazivljemo je patrimonijalizmom. Sve su to, kao što je vidljivo, ravnine integracije, koje u našem vlastitome društvu imaju osobito značenje. Ili, ne stoji li stvar tako da neka ravnina integracije, koja za nas same nije posebno relevantna ... možda ona, koja je tvorila baš odlučujuć, centralni sloj i obratno ...?« (str. 64). S druge strane, ova naizgled historicistička metodička tankočutnost vrši kataraktičku ulogu i u odnosu na temeljne kategorije što se danas nalaze u središtu znanstvene sociologije, a koje su i same impregnirane bitnim karakterom odnosa koji danas vladaju (primjerice antagonistički pojmovni par individuum/društvo): »Sociologijska teorija, koja se razvijala na crti ovih i drugih istraživanja, uočljivo se, kako vidimo, razlikuje od tipa sociologijskih teorija koje danas prevladavaju, kojih najprominentniji reprezentant je Talcott Parsons ... Ona i bez izričitog tumačenja dovoljno jasno pokazuje kako i zašto se sociologijska postavka problema dovodi u užu doticaj s empirijskim zadacima sociologije, kada se pod sociologijske sistemske i akcione teorije koja, poput Talcotta Parsonsa istodobno implicira i ne premošćuje imaginarni jaz između individuum i društva, prelazi na sociologijsku teoriju figuracije, koja nadilazi predodžbu takvog jaza« (str. 56). Zajednički problem sociologije i historijskih znanosti (kojeg autor razmatra u opširnom uvodnom tekstu pod naslo-

vom *Uvod: sociologija i povijesna znanost*) zapravo je baš ovaj odnos individuum i društva, odnos koji je gotovo bez izuzetka interpretiran u smislu antinomije. Povijesna znanost idiografski smjera na jednokratnost i neponovljivost historijskog čina; individuum joj prije svega privlači pažnju. Sociologija smjera quasinomotetički na »zakone« društvenih fenomena; individuum joj najčešće iščezava iz vidnog polja. Sada se individuum jednoznačno ideologijski dovodi u vezu sa »slobodom«, a društvo s »nužnošću«, a odnos obojeg razumije kao odnos repugnancije. Po autoru, naprotiv, nije riječ o »realnoj antinomiji«, Antinomija je sama rezultat »dviiju političko-filozofijskih tradicija, od kojih jedna 'društvo' prikazuje kao nešto izvanindividualno, ona druga 'individuum' kao nešto izvan društveno. Obje su predodžbe fiktivne ... Dvorsko društvo nije fenomen koji egzistira izvan individuum koji ga sačinjavaju: individue koje ga oblikuju, kralj ili komornik, ne egzistiraju izvan društva što ga zajednički tvore. Pojam 'figuracije' služi tome da ovo stanje stvari dovede do izraza. Uvriježena jezička uporaba otežava da se govori o individuumima koji zajedno tvore društvo ili o društvima koja se sastoje od pojedinaca, premda je baš to ono što zapravo možemo promatrati ... Upravo to je slučaj, kada govorimo o tome, da pojedini ljudi zajednički oblikuju različite vrste figuracija ili da društva nisu ništa drugo do figuracija interdependentnih ljudi. Danas se u toj svezi često rabi pojam 'sistema'. No tako dugo dok socijalne sisteme ne mislimo u jednakoj mjeri i kao sisteme ljudi, lebdimo pri uporabi toga pojma u zrakopraznom prostoru« (str. 35). Teorija sistema tendira ahistorijskoj apstraktnosti; točnije rečeno, ona bogatstvo historijskih i aktualnih oblika reducira na raster apstraktnih kategorija i time ništi ono historijski specifično (»autonomno« u Eliasovoj terminologiji); teorija figuracije ističe vlastiti zakon, osebujno, historijski individualitet u isprepletenosti društvenih odnosa; no, moramo reći sama sveza utemeljenja te autonomnosti ostaje, barem na razini ove knjige, dezideratom. Kada se pro-

blemi eksponiraju do te točke, autor pribjegava strategiji imuniziranja argumentima preuzetim iz riznice historijskog relativizma i rigidne (tzv. empirijsko fetišizirane) »znanstvenosti« prema kojoj, da budemo malo ironični, spominjanje činjenice tumači samu činjenicu. Ali je ipak u metodičkome smislu vrijedno pažnje da je ovdje riječ o »modelu specifične figuracije« unutar »sociologijskih modela dugoročnih procesa« kao što su »civilizacijski proces« i »tvorba država« — što pruža primjereniji i samim stvarima fundiraniji okvir za integralni prikaz i interpretaciju kretanja pa i smisla društvenih procesa od uobičajene metodičke matrice.

Nakon spomenutoga »Uvoda«, osnovni sadržaj kojega smo već iznijeli, te »Prethodnih primjedbi za postavku problema« istraživanje u užem tematskome smislu započinje trećim poglavljem »Stambena struktura kao pokazatelj društvenih struktura.« Na temelju arhitektonske raščlambe i tlocrta dvora u Versaillesu te gradskih rezidencija velikaša u Parizu (»palais«, »hôtel«) iz prostornih odnosa arhitekture — razgovjetno omeđenih i međusobno koordiniranih — eksponiraju se »interdependentni« sustav i mreža odnosa među ljudima. Prostorni odnosi ovdje su izvanjski okvir socijalnog zbijanja, koncentrirani izraz strukture samog kraljevstva odnosno artikulacije društvene cjeline: »Sociologija dvora je istodobno sociologija kraljevstva«. Kao monogram one društvene strukture, »supstancija« kojega je »status« (i unutar njega: moć) baš je arhitektura »ancien régimea«, više od drugih dostupnih dokumenata, podobna da nam pruži empirijski valjanu, fundiranu sliku o specifičnoj socijalnoj funkciji takvih distinktivnih fenomena kao što su statusna »reprezentacija« i »luk-suz«. Analiza provedena u ovome poglavlju posjeduje istodobno i karakter priloga principijelno metodičkome razmatranju odnosa *prostora i društvene strukture*: »Nisu sve socijalne jedinice ili integracijske forme ljudi u isto vrijeme stambene ili obitavalačke jedinice. Ali se sve one mogu karakterizirati određenim tipovima prostornog oblikovanja. One su vazda jedinice međusob-

no povezanih, međusobno isprepletenih ljudi; pa ako se vrsta i tip tih odnosa zacijelo nikada ne da do kraja bitno izraziti prostornim kategorijama, oni se vazda mogu izraziti i prostornim kategorijama« (str. 70). *Dvor* je ovdje *prostorna paradigma* odnosa među ljudima kao što su to primjerice *grad* odnosno *velegrad* ili *tvornica*.

U četvrtom poglavlju »Uz osebnost dvorsko-aristokratske isprepletenosti« riječ je o normama, akceptiranim vrijednostima, etosu dvorskog društva, zatim o staleškim napetostima, fikcijama, konfliktima i načinu njihova rješavanja, o procesima socijalne mobilnosti unutar staleža te, naposljetku, o specifičnoj dinamici moći, vezano uz stalešku strukturu društva. Sve opisane relacije bogato su ilustrirane primjerima iz onodobne dokumentarne i memoarske literature. U postupku zanimljivog kontrastiranja principa socijalne regulacije (normi, obrazaca, vrijednosti te odnosa ekonomije i društvene strukture), naročito na primjeru »statusne potrošnje«, koja nije »conspicuous consumption« u smislu Th. Veblena te je dijagonalno suprotna osnovnoj figuri građanskog društva: *saving-for-future-profit* preparira autor fenomenalnu bazu, spektar pojavnih oblika, prepoznatljivost i specifičnost ove »figuracije«. Relativiranje koje iz tog postupka proizlazi zahtijeva, dakako, korekciju i razgradnju specifičnih, »modernih« predrasuda u samoga čitatelja: »Pripada dakle diferentnim, od ranijih društava naovamo gledano relativno novim i začudnim strukturnim osebnostima industrijskih društava, da tu čak i grupe s najvišim prihodima, čak i oni najbogatiji, dio tih prihoda štede i investiraju, tako da oni, ukoliko nisu pogrešno investirali, postaju još bogatijima, htjeli to ili ne. Bogati i moćni dvorskog društva obično su sve svoje prihode trošili na reprezentativni konzum. Smanjivanje društvene prinude reprezentacije ... postalo je od odlučujućeg značenja za razvitak arhitekture, odijevanja te sasvim općenito za razvitak umjetničkog ukusa. Osim toga, moćni i bogati ne samo da štede poput onih siromašnijih i manje moćnih, nego oni i rade poput

njih. Moglo bi se reći da u mnogome pogledu bogati danas žive poput siromašnih u ranijim vremenima a siromašni poput bogatih» (str. 111). Pri tome treba imati u vidu da ovo relativiranje nije vrijednosni sud, nego samo način da se istakne osebujni karakter istraživane figuracije — za autora koji plovi u brazdi sociologije M. Webera to je samorazumljivost u smislu »znanosti slobodne od vrijednosti«. Nadalje: »Istraživanje dvorskog društva jasnije iznosi na vidjelo no što je obično slučaj, kada mislimo samo na vlastito društvo, da je vlastiti vrijednosni stav član u lancu interdependencijskih prinuda kojima smo izloženi« (str. 11). Analiza specifične konfiguracije odnosa staleške nepokretljivosti i pokretljivosti socijalne strukture — pokretljivost je ovdje a limine u funkciji reprodukcije staleške strukture — služi ujedno i kao fenomenalna baza za razmatranje dinamike odnosa moći u tom društvu. Funkcija kralja, na primjer, neposredno je ovisna o postojanju — prema potrebi podsticanju i smirivanju — latentnih i manifestnih sukoba između staleža. Vladavina počiva na održavanju ravnoteže, odmjereneome balansu moći među suprotstavljenim staleškim interesima s ciljem sprečavanja njihovog, makar i trenutnog, ujedinjavanja — *précédent* na britanskom dvoru gdje su se staleži ujedinili protiv kralja zastrašujuća je pouka. Na taj način, kroz konzerviranje staleške strukture održava se autoritet na kojem počiva kraljevska vlast i subsidijarno vlast velikaša i plemića. Distribucija moći unutar pojedinih protagonista staleške strukture slijedi istu logiku. Odnosi prestižne konkurencije, svakodnevna bitka za položaj i njegovo održavanje u hijerarhijskoj ljestvici moći u širokom spektru pojavnih oblika: dodvoravanja, laskanja, intriga, protegea, favorita, dvorskih i kraljevih ljubavnica, osvajanja kraljeve naklonosti do otvorenih sukoba, fronde i rebelstva mogu bitno promijeniti mjesto pojedinca u smislu promocije ili deklariranja, ali nikada samu strukturu. U dodatku knjige pod naslovom »O predodžbi da može postojati država bez strukturalnih konflikata« autor strukturalne zakone ove dinamike moći proširuje

i na suvremene primjere. Gajenje rivaliteta i napetosti (osobito među elitarnim grupama) pokazuje se kao važan »instrument vladavine«. »Njega ne zatičemo u apsolutistički upravljanim dinastičkim staleškim državama nego na sličan način npr. i u diktatorski upravljanoj nacionalsocijalističkoj vojnoj i industrijskoj državi« (str. 405). »Konkurencijska borba između frakcija monopolnih elita oko prestiža, privrednih i ostalih šansi moći, dodjeljivanje kojih u krajnjoj liniji leži u ruci nekog samodršca pripada normalnim pojavama svakog samovlašća na putu do konsolidiranja... Isto tako je strukturalno uvjetovano da se u tom slučaju konkurencijske borbe i rivaliteta reguliraju manje zakonskim kontrolama ili javnim normama nego osobnim odlukama samodršca« (str. 415). Konkurencijska borba za moć elitarnih grupa pripada »strukturnim zakonima dvorskih elita, kao i »mutatis mutandis« zakonima diktatorske samovlasti u »industrijskim nacionalnim državama« (ibid.).

U slijedećem poglavlju »Etiketa i ceremonijal: ponašanje i uvjerenje ljudi kao funkcija strukture moći njihova društva« riječ je, kako se iz naslova vidi, o formaliziranim i ritualiziranim formama ponašanja. Akti u tom okviru imaju primarno simboličku funkciju; oni svakom pojedincu točno i nijansirano pokazuju njegov aktualni status. Detaljnu deskripciju možemo ovdje preskočiti; dotaknut ćemo samo u ovom kontekstu neizbježno pitanje *racionalnosti*: »Iz tih sveza učimo razumjeti specifičan tip racionalnosti, koji se izgrađuje u krugu dvorskog društva. Kao i svaki tip racionalnosti, ovaj se izgrađuje u svezi s posve određenim prinudama samokontrole vlastitih afekata. Neka društvena figuracija, unutar koje zatičemo relativno visoku mjeru preoblikovanja izvanjske prinude u vlastitu prinudu, neophodni je uvjet za produkciju formi ponašanja, na čije diferentne momente nastojimo ukazati pojmom racionalnosti. Komplementarni pojmovi »racionalnost« i »iracionalnost« povezuju se tada na relativni udio kratkoročnih afekata i dugoročnih misaonih modela promatranih sklopova realiteta na indi-

vidualnom upravljanju ponašanja. Ukoliko je veći uteg ovog posljednjeg u labilnoj ravnoteži napetosti između kratkoročnih afektivnih i dugoročnih realiteta okrenutih direktiva ponašanja, utoliko je ponašanje »racionalnije uz pretpostavku da kontrola afektivnih direktiva ne ide predaleko; jer njihov pritisak i zasićenje tvore integralni sastavni dio ljudskog realiteta«, (str. 141). U građanskom društvu racionalnost je kalkulacija dobitka i gubitka financijskih šansi moći, u dvorsko-aristokratskom ona je kalkulacija dobitka i gubitka prestižno-statusnih šansi moći.

Slijedeća dva poglavlja — »Sputanost kralja etiketom i šansama prestiža« i »Nastajanje i mijena dvorskog društva Francuske kao funkcija ukupnog društvenog premještanja moći« — zanimljiva su, između ostaloga, i kao »politološki« analiza odnosa vlasti i moći; ne bez komparativnih ekskurza u suvremenost. U zanimljivom »kulturno-kritičkom« poglavlju »Prilog sociogenezi aristokratske romantike« analiziraju se dokumenti duhovnih strujanja 18. stoljeća na crti nostalgicne romantike prirode, kako je ona došla do izraza u brojnim idiličnim pastoralama literarne i umjetničke produkcije toga vremena. »Uloga koju idealne slike ladanjskog života igraju u životu dvorskog društva ancien régimea, ilustrira tu funkciju izgubljenog ranijeg vremena kao protusliku prinudama i nedostacima vlastitog. Uz misli na jednostavni ladanjski život vezuju se često deziderat slobode i nespunosti, koji je nekoč bio prisutan a sada je iščezao. »Ni ovdje ne nedostaje komparativnih paralela s modernim životom. Posljednje poglavlje »Prilog sociogenezi revolucije« vrši korekture na interpretativnoj slici francuske revolucije. Pojednostavljeno bismo mogli tu korekturu opisati kao nastojanje da se ona protumači ne samo iz prevratničkog čina revolucionarnih bataljona nego i iz unutarnjeg sloma samog ancien régimea.

ren za opširan *Uvod* (str. VII—LXX), u kojemu se tema obrađena u knjizi osvjetljava i razmatra u — dijelom polemičnom — osvrtu na teorijsku situaciju suvremene sociologije. U tome dijelu teksta autor konfrontira vlastite metodčke i predmetno-modelske pretpostavke — budući da one znatno divergiraju od matice današnjih socioloških istraživanja — s reprezentativnim predstavnicima suvremene teorijske sociologije kao što je npr. Talcott Parsons. Nasuprot apstraktnoj postavci problema u ahistorijskom obzoru »strukturnih« kategorija, kojih glavna značajka, prema Eliasu, počiva na tome što se historijski konkretum odnosa individuum/društvo prevodi u odnos apstraktnog društva, »strukture« odnosno »sistema« autor zastupa teorijski obrazac »istraživanja procesa na dugi rok« (langfristig), istraživanja, koja strpljivo prate mijenu figura odnosa među ljudima kroz duga historijska razdoblja. Tek ovako »dugoročno« postavljeno istraživanje može osigurati dostatnu i fundiranu osnovu za procjenu kontinuiteta i diskontinuiteta oblika odnosa među ljudima, kao i za razumijevanje specifičnih procesa vezanih uz fenomene društvene mijene kao što su diferencijacija i integracija itd. Djelo koje imamo pred sobom, reprezentativni je primjer »dugoročno« koncipiranog istraživanja u kojemu se jedan od fenomena suvremenoga društva, naime njegov »civilizacijski standard« pokušava oteti specifičnom zaboravu »samorazumljivosti« na taj način što se traže izvori njegova nastanka i odlučujući stadiji razvoja unatrag nekoliko stoljeća na bazi impresivne i zaudno bogate historijske dokumentacije. Rezultat je bogata morfologija historijskih figura koje su dovele do današnjeg habitualiziranog civilizacijskog standarda; tu morfologiju autor podgrađuje elementima socijalnopsihološke analize (demonstrirajući npr. sukcesivno pomicanje »praga gadjljivosti«) utvrđujući subjektivno-psihološke uvjete mogućnosti (npr. pretvaranje izvanjske prinude u samoprinudu) objektivnih historijskih oblika ponašanja u okvirima određene »figuracije« odnosa među ljudima.

II. Tekst ovog izdanja identičan je tekstu drugog izdanja (1969. Francke Verlag Bern; prvo izdanje 1939) prošir-

Autorovo istraživanje, naime, kako se iz podnaslova razabire, odvija se u dvije paralelne razine: »sociogenetskoj« i »psihogenetskoj«. Točnije rečeno, ne radi se o paralelizmu: »sociogeneza« iziskuje »psihogenezu«, i obratno. U prvom svesku riječ je naime o *oblicima ponašanja* (»civilizirano ponašanje« u retrospekciji oblika koji su do njega doveli); u drugom dijelu tematiziraju se eksterni uvjeti tog fenomena kao i njegova povezanost s temeljnim oblicima odnosa među ljudima kako se oni pružaju iz historijskog materijala relevantnog za »sociogenezu države« kao npr. dokumentirana mijena »civilitè« apsolutističke monarhije u civilizacijske sklopove »monopola sile« modernih država i prinudnih zahtjeva što ih takva struktura nameće »ekonomiji afekata« individue, imperativa samoprinsude, a time i cjelokupnom duševnom habitusu »civiliziranog« čovjeka.

S ovim »genetičkim« aspektom sociologijsko istraživanje upućeno je — obratno no što je to slučaj u suvremenoj sociologiji, gdje taj aspekt nema bitno značenje — na historijski materijal, historijsku građu i dokumente, a time na *historijske znanosti*. Za društvene pojave bitan je, prema autoru, njihov *procesni* karakter, njihovo kretanje u vremenu. Između »Scile statizma«, nasilnog trgovanja i izdvajanja oblika društva iz njihova »prirodnog, povijesnog toka« što u okvirima »umjetne apstrakcije« te oblike poima neovisno o putu na kojemu su nastali i »Haribde historijskog relativizma«, koji u povijesti vidi samo postojanje mijenu ne dopirući do oblikovnih zakonitosti povijesnih tvorevina, autor želi doprijeti do toga »da otkrije red povijesnih promjena, njihovu mehaniku i njihove konkretne mehanizme«.

Materijal prvog sveska podijeljen je u dva poglavlja: Prilog sociogenezi pojmova 'civilizacija' i 'kultura' te O 'civilizaciji' kao specifičnoj promjeni ljudskog ponašanja. U prvom poglavlju prikazuje se najprije sociogeneza opreke pojmovnog para »civilizacija« i »kultura« u Njemačkoj, primjeri dvorskog načina gledanja u Njemačkoj, o srednjem staležu i dvorskom plemstvu u Njemačkoj, literarni dokumenti relevantni za

odnos njemačke srednjostaleške inteligencije prema dvorskim ljudima, uzmičanje socijalne i nastupanje nacionalne opreke u suprotstavljanju »kulture« i »civilizacije«. Drugi dio prvog poglavlja paralelno razmatra jednoznačniji — oprekom prema kulturi neopterećen — pojam »civilisation« u Francuskoj, njegovu sociogenezu i posebno pokret »fiziokratizma« u sklopu francuskih reformskih tendencija prije revolucije.

U drugom, veoma opširnom poglavlju (str. 65—312) razmatraju se redom kojim iznosimo: povijest pojma »civilitè«, srednjovjekovne forme saobraćanja i ophođenja, mijena ponašanja u renesansi, ponašanje prilikom jela, kojega autor prati od ranog srednjeg vijeka a opširan dokumentarni materijal, podijeljen u dvije grupe interpretira mjestimično zasebnim ekskursima (npr. o pojmu »civiltè«, o historijskoj krivulji civilizacije jela, o odgovarajućem modeliranju jezika, o načinima na koji se određuje dobro i loše ponašanje); posebno je riječ o načinima konzumacije mesa, uporabi noža i viljuške. Posebno se zatim prikazuju preobrazbe stava prema prirodnim potrebama, najprije općenito a zatim zasebno useknjivanje, pljuvanje, ponašanje u spavaonici. Zasebni odsjek posvećen je mijenama stavova u odnosima muškarca i žene, a u kupna »ekonomija afekata« — naime njihova međusobna povezanost u procesima njihova manifestiranja — razmatra se u dva posljednja poglavlja.

Drugi svezak u cjelini sadrži treće poglavlje sintetičnijeg karaktera »Prilog sociogenezi zapadne civilizacije«. Prvi dio tog ogromnog poglavlja sadrži prikaz »mehanizama feudaliziranja«, u kojemu se u osam odsjeka razmatraju potankosti procesa postupne izgradnje elementarnih tehnika vlasti (pretežno u obliku *monopola sile*) u obzoru onoga što danas nazivamo unutrašnjom i vanjskom politikom u sintetičkoj perspektivi sociogeneze feudalizma. Drugi dio pod nazivom »Prilog sociogenezi države« obrađuje: proces političkog karaktera koji prate kraljevske kuće u usponu naime konkurencijske borbe i statuiranje monopola u okviru nekog teritorija, razlike u evoluciji tih oblika u Engleskoj,

Francuskoj i Njemačkoj, mehanizam monopola, centrifugalne i centripetalne sile i konkurencijski krug prinčeva, definitivno uspostavljanje monopola, raspodjelu težišta unutar jedinstva vlasti u njihovom odnosu prema središtu vlasti i naposljetku sociogenezu poreznog monopola.

Bitni aspekti svih zasebno obrađenih aspekata teme sabiru se u rezimeu pod naslovom »Načrt za teoriju civilizacije« pretežno pod vidnim kutom prinude i samoprinude, »racionalizacije« afekata i uz njihovu pomoć izgrađenog tipa suvremenog čovjeka kao pripadnika »civiliziranog« društva.

Jednostavno nije moguće u okviru ovog prikaza ni približno pokazati bogatstvo i raznovrsnost materijala sabranog u ovoj knjizi kao ni mnoštvo relevantnih i aktualnih aspekata koji bi iziskivali diskusiju. Ali je izvan svake sumnje da je ova knjiga značajna barem u tri aspekta za koja se mora pretpostaviti nepodijeljeni interes: 1) u aspektu sociologije; 2) u aspektu historijskih znanosti; 3) u aspektu politologije.

Boris Hudoletnjak

Recenzija
UDK 32:17 + 172

Hermann Lübbecke:

Politischer Moralismus

(Der Triumph der Gesinnung über die Urteilskraft),
Wolf Jobst Siedler, Verlag, Berlin 1989.

Hermann Lübbecke možemo smatrati u nas poznatim autorom. Oni kojima riječ *Evropa* nije politička fraza već vlastita refleksivna i egzistencijalna životna situacija znaju tko je Hermann Lübbecke. Knjižica koju ocjenjujemo predstavlja razrađeni tekst Lübbeckova referata *Politika, istina i moral* što ga je autor održao 20. 11. 1984. u Salzburgu. U knjizi

koja ima opseg od 120 stranica autor analizira jedan *quasi* zastarjeli moralno-politički problem fašizma i boljševizma sa stajališta moralne relevancije tih pokreta, a zatim aktualni pojačani moralizam suvremenih »dezertera civilizacije« koji kao ekolozi i filozofi povijesti razvoj suvremene civilizacije promatraju kao završnu fazu kulturne dekadencije koja po mogućnosti vodi u definitivnu propast, ako joj se ne suprotstavimo političkim moralizmom. Taj spasonosni politički moralizam podvrgava Lübbecke oštroj kritici. Dakako, Lübbecke sam ostaje u toj, velikim dijelom opravdanoj kritici moralizma u tom smislu konzervativan što čitavu problematiku razmatra prema pravilima tradicionalne kantovske sheme koja se pita za preduvjete mogućnosti političkog moralizma kojima suprotstavlja vlastite drugačije preduvjete mogućnosti preživljavanja i bez tog moralno-političkog zla.

Sto je politički moralizam? »Politički moralizam je samoovlaštenje za kršenje pravila općeg prava i moralnog *common sensea* s pozivanjem na više pravo vlastite, prema ideološkim mjerilima moralno bolje stvari« (str. 120).

Sa stajališta tako određenog političkog moralizma mogući su zločini naime njihovo opravdavanje, jer bez moralnog opravdavanja zločini ne bi bili mogući. Preduvjet mogućnosti masovnih zločina pa i Himmlerova teza izrečena u govoru Obergruppenführerima 3. 10. 1943. da treba s poštovanjem ocjenjivati one »koji ubijaju narod koji nas je htio ubiti« (str. 17) mogući su isključivo sa stajališta *velike ili visoke ideologije* (Grossideologie) kako Lübbecke naziva *historizam kao jedan od preduvjeta* samoovlaštenja za brutalno genocidarno nasilje (usporedi str. 24). Lübbecke jasno razlikuje fašističke od boljševičkih zločina i fašističke smatra većima jer fašisti su počinili rasni i nacionalni genocid, dok su boljševici ubijali u ime slobode naroda: Organ Čeke *Crveni mač* pisao je 18. 8. 1919: »nama je sve dozvoljeno... naša je humanost apsolutna... mi smo prvi u svijetu koji nismo potegnuli mač za porobljavanje i tlačenje već u ime slobode«. (str. 22). Izvor političkog moralizma ili izvor veli-

kih ideologija kao preduvjeta mogućnosti političkog nasilja je historizam i njegova moralna prerada od razine velike ideologije koje se suprotstavlja postojećem pravnom poretku i moralu odnosno *common sensu*. Lübbe, međutim, u osudi historizma kao izvora političkog nasilja i glavnog oblika njegova moralnog opravdanja nije dovoljno analitičan. Pretvaranje nacionalne, rasne, klasne konfesijske i liberalne svijesti u ideološko sredstvo opravdavanja genocidarnih zločina, odnosno ti oblici svijesti kao preduvjeti mogućnosti takvih zločina, zamislivi su samo onda ako se ima u vidu da ti oblici svijesti predstavljaju komunikacijske kanale preko kojih se na najjednostavniji, i u tom smislu najefikasniji, način može posredovati jedno *novo htijenje*. Za tvorce velikih ideologija su nacionalna i klasna svijest bile samo koridorj efikasne divulgacije one volje koja je s narodnom i klasnom sviješću imala zajedničko samo to što je tu volju instrumentalizirala za provedbu vlastitog životnog priva, odnosno volje za moći. Lübbe to jasno vidi, a kako i ne bi. Ta tko bi mogao tvrditi da su Hitler i Himmler stekli ikakve zasluge za dobrobit njemačkog naroda u čije su ime i dobrobit djelovali. No Lübbe sada od osviještenog straha pred ideološkom instrumentalizacijom historizma u svrhu napretka postaje oprezan prema napretku kao takvom. Iz tog opreza ponavlja on svoj izvorni konzervativni kredo: »... ne mijenjati ništa dok je uvid u temelje promjena preslab« (str. 114). Taj njegov konzervativni kredo u Njemačkoj je višestruko kritiziran i odbacivan. Iz straha da novo ne nahrupi na krilima starog kao zločinački vihor koji ionako slabo novorođenče još više oslabljuje, Lübbe bi htio »jaki uvid u temelje promjena«. Pitanje je odlučujuće: kako omogućiti bezbolne promjene. Promjene bez krvoprolića i drugih smutnji u stilu fašizma i boljševizma, Lübbe misli da je preduvjet mogućnosti bezbolnih promjena »uvid u temelje promjena«. Odnos prema temeljima promjena može prema njemu biti dvojak: moralni i institucionalno politički. Lübbe se zalaže za institucionalno politički, a ne moralni odnos prema promjenama. Evo njegova

liberalno argumentativnog razloga: »Politički moralizam služi se retoričkom praksom preokreta argumentacije protiv protivnikovih nazora i namjera u argument kojim se dovodi u sumnju njegov moralni integritet. Umjesto da se protuslovi mišljenju protivnika, izražava se gnušanje nad tim da on sebi uopće dopušta očitovanje takvog mišljenja« (str. 120). U institucionalno političkoj proceduri ili sa stajališta rasudne snage argumenti se ne bi izvrtali već argumentirano i kasnije institucionalno valorizirali. Time što moralist ne sluša argumente djeluje on iracionalno, razorno i naposljetku genocidarno. Što, međutim, znači izvrtnje argumentata, naime što iznudi da se rasprava *ad rem* sroza u raspravu *ad hominem*? Odgovor na to pitanje nalazi Lübbe u Schmittovu nauku o odnosu prijatelja i neprijatelja koji nema argumentativni već egzistencijalni karakter. Iz egzistencijalnog karaktera moralne pozicije izvodi Lübbe i svoju immanentnu kritiku klasično liberalne argumentativne demokracije: »Teror je napuštanje argumentativne legitimacije djelom« (str. 48) ... »Slobodarstvu liberalnih sustava pripada sloboda da se napisana i izgovorena riječ ne moraju uzeti ozbiljno. Naprotiv, čin nije moguće omalovažiti« (str. 48). Dakako, Lübbe se ne opredjeljuje za teror čina nasuprot argumentata; on se zalaže za drugačije djelovanje, naime, na temelju *rasudne snage*, a ne moralne svijesti. Dakako, rasudna snaga posreduje djelovanje time što je svjesna alternativa što ih brižljivo ispituje i djeluje samo u slučaju »jakog uvida u temelje promjena«. Rasudna snaga zahtijeva prema Lübbeu stručnu ekspertizu prije djelovanja. Onaj koji slijedi svoje uvjerenje nastupa izravno ne razmatrajući ni preduvjete mogućnosti, ni posljedice djelovanja. Taj »iracionalizam« moralnog čina ilustrira Lübbe citiranjem Heineove interpretacije Fichtea. »Na pozornicu će stupiti naoružani fichteanci čiji fanatizam volje neće obuzdavati ni strah ni koristoljublje.

Transcendentalni idealist sprema u svojim mislima prepad kojim će jednog dana užasnuti i zadiviti svijet« (str. 51). U kratkoj interpretaciji ove prijetee moralne pozicije Lübbe navodi da su

strah i koristoljublje proračunljivi, a djelovanje na temelju čistog subjektivnog uvjerenja je neproračunljivo, i to izaziva užas slobodnog moralnog čina. *Triumph uvjerenja nad rasudnom*, kako glasi podnaslov Lübbeove studije, snagom upućuje na ambivalentnost Lübbeove pozicije. On ne prihvaća tezu da je svaki moralizam kriptoterorizam, naprotiv, on smatra da je moralno djelovanje dopušteno u krajnjim iznimnim slučajevima kada argumentacija *ad rem* zakazuje pa se mora pribjeći onoj *ad hominem*. U iznimnoj situaciji dodiruju se tako moralno uvjerenje i rasudna snaga i od tog dodira različitih medija živi napredak, naime racionalno transcendiranje normalne situacije. Povratka na staro nema! Naša je situacija karakterizirana metaforom: *point of no return!* Samo sprijeda su izlazi otvoreni.

Lübbea u Njemačkoj terete zbog konzervativizma. On sam je opretni teoretičar napretka i njegova racionalnog obuzdavanja. O tome smo pisali prikazujući njegovu knjigu *Zeit-Verhältnisse (Politička misao, br. 1, 1986.)*. U čemu je njegov konzervativizam imamo li u vidu sada i najnoviju studiju *Politički moralizam?* Svakako ne u tome što bi on bio načelno protiv napretka, niti po tome što bi zanemario njegovu nepredvidivost i kontingentnost. Na kontingentnosti napretka on i inzistira želeći ovladati njegovom slučajnošću i nepredvidivošću uz pomoć historijske svijesti odnosno *common sensea*.

Njegov konzervativizam, čini nam se, počiva na tome što on napredak želi obuzdati sredstvima historijske svijesti, dakle, uz pomoć duhovne tradicije, ili posve ritterovski uz pomoć duhovnih znanosti, a ne, kako mislimo da je jedino moguće i opravdano, postupnom prilagodbom svake pa i institucionalne tradicije promjena. On napredak želi oobuzdati tradicijom umjesto da tradiciju razumije kao plod napretka koji je uvijek nanovo revalorizira i reinterpretira. Tradiciju treba razumjeti kao predvorje napretka, a ne kao sredstvo njegove domistikacije i obuzdavanja. Drugačije nije moguća kritika historizma.

I sada stojimo pred ključnim pitanjem na kojem pada i sud o karakteru Lüb-

beova konzervativizma. U kakvom odnosu stoje tradicija i napredak? Riječju, napredak ne bismo mogli razumjeti ako nam ne bi bio posredovan nekim poznatim sistemom znakova. Koji je sistem znakova najpogodniji da se posreduje, socijalizira neki novi singularni uvid, to je velikim dijelom prepušteno slučaju na temelju kojeg govorimo o takozvanim neravnomjernostima napretka koji se na svim sektorima, u svim medijima i govorima ne zbiva istim tempom. Nije, dakle, problem u tome da se obuzda napredak, da ga se kontrolira, već da ga se ne zlopotrijebi u historijski poznate svrhe. Umjesto toga same te svrhe treba podvrgnuti reviziji sa stajališta novog uvida. Stalna revizija ciljeva napretka, a ne njegova kontrola i podvrgavanje poznatim ciljevima, pravi je znak progresivnosti. Lübbe i sam vidi da je poznavanje ciljeva napretka preduvjet mogućnosti njihove proračunljivosti, ali nigdje ne spominje da je uspješna domestifikacija napretka moguća samo mijenjanjem njegovih ciljeva tj. stalnom revalorizacijom historijske svijesti o dobrom životu. Lübbe je svakako dobronamjerni konzervativac. Mi ga kritiziramo samo zato što premalo uvažava da je u odnosu tradicije i napretka *odlučujući napredak same tradicije*, a ne njena transcendentna petrifikacija u konzervativni preduvjet mogućnosti napretka, kako su mislili Kant i Ritter, njegovi učitelji.

Davor Rodin

Recenzija

UDK 32.01 + 329.11/12 + 32:316

Hermann Lübbe:

Fortschritts-Reaktionen

Styria Graz, Beč, Köln 1987, str. 220

Riječ je o knjizi koja sadrži zbirku posve aktualnih reakcija na događaje vremena. Tako su u knjizi sadržani eseji poput: »Konzervativizam u Njemačkoj jučer i danas«; »Iluzije koegzistencije«;

»Opaske uz G. Orwellovu 1984«; »Znanosti i budućnost naše kulture«; »Ponovno otkriće elita«; »Politička kultura«...

Kao učenik Joachima Rittera Lübbe u ovim politološkim esejima opetovano inzistira na dvije, toj školi svojstvene, teze: *Prvo* da je individuum određen svojom poviješću, da je ona preduvjet mogućnosti njegove samoidentifikacije u nezaustavljivoj struji napretka; *drugo* da se politička djelovanja orijentiraju prema političkim institucijama, a ne, kako to misli suvremena grupa filozofa oko Habermasa i Apela, duhovno. Naravno, političke institucije ne predstavljaju za Lübbea klasični transcendentni horizont političkog djelovanja. Njihov je zadatak da orijentiraju političko djelovanje tako da ono izbjegne dvije odlučujuće opasnosti koje prate suvremenu građansku egzistenciju, a to su: *totalitarna demokracija masa i liberalni individualizam*. Neokonzervativna pozicija nastoji pomiriti ove opreke koje prate građanskog čovjeka od vremena francuske revolucije. Obje opasnosti Lübbe ovako opisuje: »... demokracija se izvrće u totalitarizam ako se uz političke institucije želi demokratizirati čitavo društvo ... stoga građanska prava osiguravaju baš ona područja života koja bi u slučaju da ih se stavi na dispoziciju većinskog (demokratskog) odlučivanja ukinula slobodu u tim područjima života« (str. 23). S druge strane, ni liberalni politički poredak ne raspolaže sredstvima pomoću kojih bi ostvario svoj program, stoga Lübbe naglašava: »Neokonzervativci su podsjetili na to da liberalni politički poredak živi od pretpostavki koje se tim poretkom ne mogu garantirati. Tim pretpostavkama pripadaju građanske vrline i javni moral« (str. 23). Individualni egoizam građanskog čovjeka, njegova konstitutivna gramzljivost koja ga vodi u poznati rat sviju protiv svih ne može se obuzdati ni vjerom, ni moralom, ni uvjdom, već isključivo institucionalno. Država mora garantirati mir među građanima uz pomoć autoriteta demokratske većine. Time je poredak liberalne demokracije, za koji se Lübbe zalaže, utemeljen na ravnoteži liberalnog i demokratskog načela. To su dva protuslovna načela i njih je moguće držati u dinami-

koj ravnoteži samo pod uvjetom da se konsenzualno iz većinskog odlučivanja isključe oni životni oblici građana o kojima građani ne žele većinski odlučivati. Dakako, individuum o onom što se njega osobno tiče ne bi nikada dopustio nadglasavanje i većinsko odlučivanje. On to ipak čini to jest prepušta neke odluke volji većine samo pod uvjetom da država kao viša ustavno-pravna instancija garantira njegova građanska i ljudska prava uključujući i pravo na pobunu ukoliko ta garancija ne bi bila izvršena. U liberalnoj se demokraciji baš zbog djelovanja liberalnog načela demokracija mora strogo formalizirati u čisto pravilo igre prema kojem je moguće jednostavno donositi profesionalne odluke i presude u spornim slučajevima. Prema tom demokratskom formalizmu i institucionalizmu postoji, prema Lübbeu, baš u Njemačkoj jaki otpor: »Postoji u nas čeznutljiva simpatija za koncepte nadmašivanja formalne liberalne demokracije vezane uz pravne propise sa stajališta identitetne demokracije koja politizira sve životne oblike time što se služi višim pravom dobrog uvjerenja koje ne sumnja u sadržajno podudaranje s istinskim interesima sviju i tako razara sva pravila igre« (str. 65). Za ilustraciju ovog višeg prava dobrog uvjerenja nad svakim formalnim pravom Lübbe citira Hitlera: »Neka se vladajuća moć u svojim postupcima tisuću puta posluži takozvanim »legalnim« sredstvima, ipak nužnosti samoodržanja potlačenih ostaje uzvišeno opravdanje za borbu svim oružjima« (str. 59). To znači u ime moralnog prava naroda, vjere, klase, ili nekog drugog uvjerenja može se posgnuti za bezobzirnom borbom protiv liberalno-demokratskog formalnog poretka i tako sa stajališta parcijalnog moralnog uvjerenja uspostaviti totalitarnu ili identitetnu demokraciju. Najveći protivnik formalne liberalno-demokratske republike je politizirani moralizam sa svojom pretenzijom da moralno uvjerenje pojedinca ili grupe uzdigne do razine univerzalnog načela političkog jedinstva ili političke homogenizacije. Na temelju tih uvida analizira Lübbe i prohujali val političkih atentata u SR Njemačkoj. Na vremenski odmaknutom slučaju atenta-

ta na Augusta Kotzebua (1761—1819), koji je počinio student teologije Karl Ludwig Sand 23. ožujka 1819, analizira Lübbe moralnu pozadinu slučaja, na temelju koje je vidljiva ne samo razlika između kriminala i političkog atentata, već i sva opasnost politizacije moralnog uvjerenja za liberalnu demokraciju. Raskid primirja s postojećim pravnim i ustavnim poretkom vrši se u ime buduće slobode i pravednosti i na toj točki dolazi do preokreta legitimirajućih principa djelovanja. Pobuna protiv poretka nastupa onda kada se neko pitanje želi uključiti ili isključiti iz procesa većinskog odlučivanja i njegovih postojećih pravila, i ta okolnost predstavlja trajnu opasnost za svaku pravnu državu. Terorizam stoga ne treba niimalovažavati ni kriminalizirati; on je indikator moralne pobune protiv liberalne demokracije u ime bilo njenog širenja u totalitarnu demokraciju bilo njenog sužavanja u suvremenu ekspertokraciju. Za tu ekspertokraciju kao manje zlo od totalitarizma, zalaže se Hermann Lübbe u svojim briljantnim esejima o toj temi. U svijetu nezaustavljivog i nepredvidivog znanstveno-tehničkog napretka koji guta čitave sektore tradicije, građani se u svom odlučivanju u institucijama liberalno-demokratske republike moraju osloniti na mišljenja stručnjaka jer im vlastita iskustva i znanja više nisu dovoljna. Lübbe zna da takvo odlučivanje na temelju tuđeg stručnog uvida nije najsretnije, ali ono je, smatra, još uvijek bolje od pukog moralnog zanovijetanja nesvladivom napretku koji je sadržano u devizi: »Ne smije se činiti sve što se može«. »Popularnost ove devize živi od naše sklonosti moralnoj demonizaciji znanstveno-tehničke civilizacije« (str. 148). Ta demonizacija naše civilizacije, o čijem filozofskom porijeklu Lübbe ne raspravlja, nošena je danas pokretom Zelenih, na čije totalitarne aspiracije u ime boljeg uvida u stanje stvari Lübbe neprekidno upozorava u pažljivo doziranim referatima.

Vezično tkivo čitave prividno heterogene zbirke eseja jest energično i argumentativno branjenje liberalne demokracije od državno partijskog terora odozgo i terora malih grupa moralnih fana-

tika odozdo. Da li je teror samo socijalno-patološki fenomen koji prati *modernu* od francuske revolucije do naših dana, i to na prostoru od Amerike preko Evrope do Japana, ili u njemu treba tražiti još i egzistencijalno-antropološke crte, o tome se Lübbe ne izjašnjava. On samo naglašava da je moderni čovjek odavno izgubio onu autarkiju bivših pokoljenja koja su posjedovala pregledno iskustvo nad preduvjetima svoje fizičke i socijalne egzistencije. Taj gubitak autarkije jest cijena našeg današnjeg civilizacijskog bogatstva.

Knjiga završava esejem posvećenom 65. rođendanu Hermannu Kringisa. U tom esaju Lübbe analizira Kringsov aforizam: »Cijena slobode je vjernost«. Interpretacijom ovog aforizma Lübbe na kraju želi oduzeti argument onima koji bi ga htjeli olako otpisati kao naprosto konzervativnog učenika ionako konzervativnog Joachima Rittera. Interpretacija završava poantom: Sadržaj slobode ne ovisi samo o institucijama, niti je one same mogu garantirati čak ako bi građani i ljubili slobodu te bili do kraja vjerni institucijama. Dublja pretpostavka slobode jest vjernost izvršavanju zahtjeva ljudske zajednice koja ni u jednom političkom sistemu nije dovršena, već uvijek ostaje prepuštena odgovornosti našeg samoodređenja kao bića koja su svojom prirodom upućena jedna na druga.

Nema nikakve sumnje, Lübbe se u svojim posljednjim knjigama ponavlja. Smijemo li to prosuđivati kao njegovo zakazivanje? Prije bismo mogli reći da ono proizlazi iz fenomena koje analizira. Ono što pokreće sve promjene u naše doba samo se malo mijenja, a Lübbe je zadnji koji bi htio dočaravati i izmišljati promjene.

Davor Rodin

Recenzija
UDK 321.7 (44)

Maurice Duverger

»La cohabitation des Français«

P-U-F, Paris 1987.

Nakon »Brevijara koabitacije« (1986) poznati je francuski ustavni i politološki znalac M. Duverger objavio novu knjigu o tom francuskom izumu, naime koabitaciji, fenomenu koji je posljednjih godina zainteresirao ne samo francusku nego i širu naučnu javnost. No, prije nego izložimo osnovne poruke Duvergerove druge knjige o koabitaciji ocrtaćemo osnovne konture i značajke miljea u kome se rodilo i u kojemu je nedugo trajalo još jedno od čuda francuskog političkog genija.

1. Napravljen neuobičajeno brzo, i to za nemirnoga ljeta 1958. godine Ustav francuske V. Republike navršio je oktobra 1988. godine svoj 30. rođendan. Shodno francuskim standardima, dužina njegova trajanja bez sumnje predstavlja značajan rekord, uzme li se u obzir da je prosječan vijek trajanja francuskih ustavnih dokumenata donošanih od 1791. do 1958. godine oko 13 godina i četiri mjeseca, kako su to precizno izračunali brižljivi promatrači francuskih prilika s one strane kanala. (Usp. »A. Survey of France«, u *The Economist*, od 12. III. 88). Kritičari Ustava iz 1958. godine često ističu kako je taj ustav bio pisan specijalno za *De Gaullea*, mada je taj ustav svoje vrijednosti iskazivao i pod vladavinom sve trojice njegovih nasljednika. Široki nacionalni konsenzus o tome kako temeljna pravila francuske politike data u omevu ustavu omogućuju afirmaciju republikanskih principa omogućio je da francuski ustav zadobije tokom vremena gipkost, neki ističu, ravnu engleskom ustavu. Dovoljno je, u vezi s tim, pogledati samo na koji se način, shodno promjenljivim okolnostima mijenjaju poslovi šefa države. Danas *Mitterand* na papiru ima ista ovlaštenja koja je nekada imao čuveni general. Naime, i *Mitterand* izabire vladu, vodi vanjsku politiku i raspušta parlament. No, unatoč tome za neke njegov autoritet ipak

nije tako velik, što naravno brine samo one koji misle da brige Francuske na najbolji mogući način može riješiti samo jednoglava aždaja na vrhu francuske države. A predsjednik francuske republike doista ima kraljevska ovlaštenja. U toku 1962. godine bilo je došlo do toga da se šef države izabire na izravan način, što je omogućavalo biračima da svoj bijes, ukoliko to žele, svale samo na jednu osobu. No, ta je vrsta izazova imala i posebnu cijenu. Dopusnilo se, naime, da šef države mimo prisustva svojih suradnika komunicira sa svojim biračima. Tako se egzekutivna vlast koncentrirala na Elizejskim poljanama, uslijed čega su građani imali sasma malo zaštite od strane vlade.

Sistem De Gaulleove vladavine pomogao je Francuskoj u ratu s Alžirom, omogućio je ekonomski preporod, doveo je do francuske atomske bombe, itd. No, De Gaulleov je sistem omogućio i sasvim drugačiju vrstu eksplozije: tko nije čuo za demonstracije u toku maja 1968. po pariškim bulevarima? Ti su pak događaji doveli do čitavoga niza posljedica. Otklon konzervatizmu izazvao je dramatična duhovna razmimoilaženja na ljevici. S vremenom je ipak i desnica naučila svoje lekcije. Šok 1968. godine izazvao je reforme za prvog mandata »moderniziranog« predsjedništva V. *Giscard d'Estainga* (1974-81). One su uključivale raskid s monopolom vlade na sredstvima informiranja, te davanja širokih ovlaštenja francuskom ustavnom savjetu. Dizanje brana egzekutivnoj vlasti nastavilo se i kasnije, za vrijeme socijalista. Pod *R. Badinterom*, ministrom pravde i predsjednikom Ustavnog savjeta, inače socijalistom, Francuzi su odustali od smrtne kazne, obustavili su rad tajnog suda za sigurnost, omogućilo im se da se u slučaju povrede ljudskih prava žale izravno Evropskoj komisiji u Strasbourgu. Mada je desnica nakon 1986. godine zaoštrila kurs u oblasti kojom se bave policija i državna sigurnost, ipak je desnica zadržala većinu socijalističkih mjera u oblasti prava građana.

No, promjene unutar samog mehanizma vladanja hitro su oblikovale kalup fenomena nazvanog »cohabitation«. O čemu se u stvari radilo? Kako francuski

predsjednik republike ima sedmogodišnji, a parlament petogodišnji mandat, ustav je omogućio »podjelu vlasti« unutar same egzekutive. Od marta 1986. do nedavno Francuzi su živjeli sa socijalističkim predsjednikom i konzervativnom, desnom vladom. U vrijeme kada je Francuska bila još razdjeljenija, izbor konzervativne vlade koju predvodi šef države socijalist zasigurno bi proizveo krizu. Međutim, niti jedna strana, kao ni birači, nisu tražili borbu. Gipka pravila ustavne igre V. Republike, kao i profesionalizam osoblja u Elizejskoj palači i kancelariji premijera stvorili su metodu suradnje u koju mnogi nisu vjerovali. U takvim okolnostima Mitterand je ostao u »sedlu«, no gotovo da je odustao od vođenja vlade, zadržavši upliv u domeni odbrane i vanjske politike, Mada je ometao, čak i oponirao, Mitterand nije stvarno blokirao Chiracovu vladu. Prva reakcija Mitteranda bio je gotovo očaj da se sa mjesta šefa države više ne da mnogo napraviti. U traženju izlaza Mitterand se počinje obraćati javnosti. Dvije godine Mitterand je briljantno prikrio svoj gubitak stvarne vlasti, pozivajući se na gotovo četrdesetogodišnje iskustvo i korištenje onoga što mu je od vlasti bilo ostalo. Mitterand je tako bio šef države, nadzornik francuskih institucija, lider opozicije, pa čak i činilac mira i rada, mada je ustav u vezi s tim njegovim ovlaštenjima prilično nejasan. Odbijajući do zadnjeg trenutka da se izjasni o svojoj ponovnoj kandidaturi za šefa države, Mitterand je sebi bio osigurao poziciju i bez one uobičajene kampanje u medijima. Virtuoznost kojom je Mitterand igrao svoju igru našla je odjeka i na desnici i na lijevoj.

Dok je Mitterand, vodeći svoju igru, privlačio pažnju publike, zemljom je upravljala vlada J. Chiraca. Najproči zadatak te vlade je bila liberalizacija ekonomije. U tom cilju vlada je učestalo koristila svoja dekretska ovlaštenja, što je značilo zaobilazanje parlamenta. Zato se može kazati da su dva momenta uzdrmala Chiraca: 1. Događaji u vezi sa studentskim demonstracijama u toku 1986; 2. Događaji vezani za proteste prilikom istjerivanja oponenta sada već pokojnog Homeinija. Mada su ti doga-

đaji djelomično pripisivani i koabitaciji, bliže je istini da je do njih došlo i zbog opozicije unutar Chiracove vlastite koalicije. Ipak, kada su 1986. godine bombe počele po Parizu ubijati sasvim nekuđušne ljude dvoglava je francuska egzekutiva reagirala kao jedna. Sto se tiče vanjske politike, komična formula o »dvoje ustiju s jednim glasom« uistinu je djelovala besprijeekorno.

Francuski desno-lijevi pogledi na koabitaciju nisu, dakako, istovjetni. Smatrajući tu metodu privremenu, Francuzi su joj se privremeno prepustili. Međutim, istraživanja javnog mnijenja su pokazala kako Francuzi smatraju da bi koabitacija mogla postati loša navika.

Bilo je izvjesno da stanje u kojemu na jednoj strani postoji šef države sa svojim ubjeđenjima, a na drugoj premijer s vladom sa svojim principima, prije ili kasnije mora splasnuti. Na drugoj strani u sistemu bilo je i drugih sredstava koja omogućuju da se ostvari suradnja lijevice i desnice. Između »čiste« koabitacije za vrijeme njezina kratkotrajnog dvogodišnjeg sjaja i oživljavanja novoga »De Gaulle« postoji središnji prostor koji nudi mnoštvo novih ustupaka. Skraćivanje mandata predsjednika moguć je ali i artifičijelan način da se uspostavi zajedništvo u vladavini između parlamenta i predsjednika. Uklanjanjem ključne prerogative predsjednika, one koja mu omogućuje raspuštanje parlamenta, ne bi se automatski zatvorila vrata koabitaciji.

Na papiru francuski vladavinski sistem posjeduje mnoštvo protuteža egzekutivnoj, posebno predsjedničkoj vlasti. No, te se protuteže imaju koristiti na mnogo mudriji način no što su se koristile do danas. Prva protuteža jest sam predsjednik vlade. Tvrđilo se u Elizejskoj palači kako je Mitterand, i prije no što su konzervativci osvojili vladu, iz svoje palače slao odluke na kojima je pisalo: — »O ovome neka odluči premijer!«. Drugo, protuteže bi više dolazile do izražaja da je na djelu doista jaka opozicijska partija.

Mnogi su poznavaoici isticali ocjenu kako je parlament »usvojeno dijete« Pete Republike. Na trenutak se činilo kako je i koabitacija pružila priliku da se i par-

lament iskaže u drugačijem svjetlu. No, kao i svaka vlada prije njegove, uključujući i onu koju su vodili socijalisti, i J. Chirac je koristio neiscrpnu gomilu trikova da se zaobiđe nacionalna skupština. Prije no što su zakoni uopće i bili prezentirani u parlamentu, sve se obavljalo u ministarskim kabinetima ili privatnim kancelarijama koje redovito ugošćuju mešetare interesnih grupa. A poznato je kako se u toj aktivnosti parlament jednostavno ne može mjeriti s vladom. No, zato je štampa došla na svoje. Budući da je čitav niz novina u velikim financijskim teškoćama, uz to većina je odavno izgubila svoj respektabilitet, izvlačenje »prljavog rublja«, inzistiranje na skandalima, kao put do veće tiraže — što sve zajedno nije više rezervirano samo za čuveni »Le Canard Enchaîné« — ofanziva štampe na svoj je način u ovu igru uvukla i publiku.

Francuska nema vrhovni sud, no autoritet njezina Conseil Constitutionnel stalno jača. Taj Conseil može odbiti zakon i njegove dijelove kao neustavne. Isti organ može narediti podizbore nakon uočenih izbornih malverzacija. U toku 1974. godine pred tim se savjetom sa svojim žalbama pojavilo preko 60 poslanika francuskog parlamenta. To sredstvo sve više koristi opozicija. No, za razliku od sličnih organa u SR Njemačkoj ili Italiji, francuski Ustavni savjet ne može naređivati egzekutivi. Za razliku od Vrhovnog suda u SAD, Conseil ne može presuđivati sporove koji se javljaju između dijelova ustavnog i političkog sistema. Ograničene su i njegove moći zaštite običnih građana. Ipak, ovaj Savjet već dugo vremena nije zapostavljena institucija kakva je bio za vrijeme vladavine De Gaullea.

Socijalistički plan revolucije iz početka 1980-ih, koji je oslabio stoljećima izgrađivanu koncentraciju egzekutivne vlasti u Francuskoj odjednom je bio pomeren u toku 1982. godine. Imamo li pritom na umu izbornu mapu Francuske, to nas i ne mora toliko čuditi. Naime, desnica u Francuskoj danas kontrolira većinu svojih novih regionalnih vijeća. Ne treba mnogo riječi kako bismo se uvjerali da rastući izvor novih troškova, naglašeni patriotski odnos itd.

ne idu u prilog jakom čovjeku na Elizejskim poljanama. I dalo bi se još o okviru unutar kojega je nastala i trajala koabitacija. Na koji način o koabitaciji piše M. Duverger u svojoj posljednjoj knjizi? (O koabitaciji usp. šire »La Cohabitation or La Cohabitation? The Fifth Republic — A New Phase«, u: Government and Opposition, 3/1986, str. 259—268; »De la cohabitation«, u: Pouvoirs 49/1989, str. 69—80; »Cohabitation à la française, cohabitation à l'Étralienne«, u: Revue Française de science politique, 1/1989, str. 5—20; itd...).

2. Autor je knjigu podijelio na osam dijelova, od kojih svaki dio, pod slikovitim naslovom, sadrži po tri poglavlja. Ističemo samo naslove dijelova: »Duel ou duo?« (str. 9—38); »Je t'aime, moi non plus« (str. 39—70); »Un mariage pas si blanc que ça« (str. 71—88); »Un parlement sans voix ni lois« (str. 89—112); »La posterité de Montesquieu« (str. 113—138); »L'autre moitié du pays« (str. 139—172); »De fringants cavaliers sur de mauvais chevaux« (str. 173—206); »Un nouveau président ou une république nouvelle« (str. 207—242). Knjiga na žalost ne sadrži do skroman popis bilješki, što dakako ni po čemu ne umanjuje domete analize i zaključaka ovoga poznatoga stručnjaka.

Osnovno je polazište autora da je »koabitacija prinčeva« okončana razočaranjem, i to zato jer ista nije uspjela odraziti i koabitaciju građana. S obzirom na situaciju u kojoj vlada i Parlament bivaju uvučeni i podvrgnuti intrigama političkih partija, M. Duverger postavlja sljedeća osnovna pitanja. U kojoj su mjeri ugrožene degolističke institucije? Da li će izbori 1988. godine uspostaviti novog predsjednika Republike ili će uspostaviti novu Republiku? Od odgovora na ta pitanja sačinjena je i ova knjiga.

Na paradoksalan način odvija se u suvremenoj Francuskoj sve žešći sukob unutar političke klase, ali i sve širi konsenzus među francuskim narodom. Daleko od toga da se Francuzi u većini slučajeva slažu. Ipak, intenzitet njihovih tradicionalnih suprotstavljanja daleko je od onog koji su Francuzi ranije poznavali. U Francuskoj danas, prema Duver-

geru, ljevica i desnica nisu više dva međusobno neprijateljski suprotstavljena bloka. Da ta dva bloka još uvijek mogu doći do kompromisa koji bi bio prihvatljiv za 4/5 Francuza, pokazuje i radanje, uspon ali i pad institucije koabitacije. Ova je koabitacija uspjela da na vrhu države osmisli i stvori konstitucionalnu koegzistenciju predsjednika Republike i parlamentarne većine čija su se mišljenja razlikovala. Na nacionalnom nivou koabitacija je uspijevala jedno vrijeme izražavati napredovanje na planu socijalnog konsenzusa. Potku Duvergerove knjige čini upravo skup relacija između tih elemenata različite prirode. Dok prvom elementu Duverger posvećuje pažnju u prva četiri dijela, drugim elementom bave se ostali dijelovi knjige.

U kompetentnoj analizi ustavnih i političkih kao i socijalnoekonomskih faktora, Duverger, prateći uspon i pad koabitacije ističe da igra koabitacije nije bila adaptirana ciljevima kraja drugog milenija. Dugo prakticirani centrizam tome još manje pogoduje. No, da bi se ti ciljevi dosegli, trebalo bi, prema Duvergeru, ponovno pronaći solidnu armaturu nalik na onu republikanske monarhije (de la monarchie républicaine) kakva je bila na djelu do 1986, ali ponešto umeškanu kako bi se, prema autoru, izbjegla devijacija prema nimalo demokračičnom apsolutizmu. U tom pravcu za Duvergera tri su osnovna elementa: povratak na preeminenciju predsjednika, jasno i definitivno odbacivanje proporcionalnosti te bipolarna rekonstrukcija političkih partija.

Svjestan izazova budućnosti, kao i istine prema kojoj ljevica nema monopola na budućnost, kao što ni desnica nema monopol na ono što je već prošlo, te nužnosti ekvilibrija između dvije osovine konsenzusa među Francuzima: slobode poduzetništva i socijalne jednakosti, Duverger je svojim teorijskim krokirom o mogućoj Francuskoj ustavnoj aparaturi još jednom pokazao one osobine koje krase neke od najutjecajnijih zastupnika ustavnopravnice i političke misli u Francuskoj. Naime, svestranost političko-pravne analize i dubinu toga zahvata kojega su rezultat nesvakidašnja

aktualnost i čitljivost, što nisu nikakva zapreka dalekosežnosti zaključaka. Tako svojom posljednjom knjigom M. Duverger još jednom potvrđuje svoj visoki znanstvenointelektualni rejting u korpusu suvremene društvene misli u Francuskoj.

Arsen Bačić

Recenzija
UDK 327.39 (4)

Edgar Morin *Kako misliti Evropu*

Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Evropa, Evropa između ostalog! Sve oči uprte su prema supranacionalnom društvu 1992. Tko bude u njemu, bit će dio višestoljetne kulture i civilizacije koja se pretočila na druge kontinente, a tko bude izvan, biti će ili Bog ili životinja. Tako bi se na malo slobodniji način moglo predočiti stanje nakon 1992. Kako stvari stoje, svatko tko egzistira na evropskom kontinentu, a do sada nije bio uključen u evropske procese iz ideoloških, političkih i kulturnih razloga, razmišlja o europeizaciji, o ulasku u novu kulturnu, političku, gospodarsku cjelinu.

Ideje Evrope svoje ishodište imaju kako u daljnjoj tako i u bližoj prošlosti kod Herdera, Novalisa, kasnije Spenglera i mladokonzervativaca, koji su više pisali o »Mitteleurope«. Ni Hitleru nije bila strana evropska ideja, niti poslijeratnim liberalima i konzervativcima koji su stvorili pravne, gospodarske i političke pretpostavke budućeg supranacionalnog društva.

Kako je vrijeme protjecalo, radali su se i umirali različiti koncepti Evrope. Poslije drugog svjetskog rata utemeljen je neodesničarski koncept *Velike Evrope*. Intelektualci poput autora *Nepodnošljive lakoće postojanja i Život je ne-*

gdje drugdje reaktualizirali su ideju Mitteleurope naišavši na različite komentare u srednjoeuropskim kulturnim krugovima, uključujući radikalna osporavanja nekih čeških intelektualaca. Na temu Mitteleurope kod nas je objelodanjeno više priloga u časopisima *Gordogan i Republika*, Slovenci su objelodanili Konradovu *Antipolitiku*, a Grafički zavod Hrvatske tiskao je putopisni roman C. Magrisa *Dunav*, u kojemu je na svojevrstan način opisan povijest srednjoeuropskog kulturnog kruga, s izrazitim akcentom na germanski udio. Magrisove srednjoeuropske meditacije zacijelo zaobilaze hrvatskoslovenski prostor, kao da isti ne pripada tomu kulturnom krugu. Stvar je donekle ublažena vrlo šturim meditacijama u djelu Miroslava Krležice.

Djelima koja su se u posljednje vrijeme pojavila na domaćem tržištu ideja pridružuje se i Morinovo, kao svojevrstni nastavak sociološko-kulturne studije *Duh vremena*. Tema Evrope je u »u duhu vremena«, ako u ovom vremenu još uopće ima duha, kako to u jednom razgovoru reče Zarko Puhovski.

Morinovo mišljenje Evrope ima dimenzije prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Njegov interes za Evropu rođen je nakon kulturoloških eskurzija u izvan evropske prostore, ili kako je precizirao 1970, primijetivši kako »stara dobra gospođa« postaje plijenom imperijalizma (američkosovjetskog) i onemoćavanja pod utjecajem energetske krize. Zato se ova knjiga može smatrati sojevrnsim povratkom k sebi, svojim kulturnim mišljenjima u sadašnjosti »počev od njezine prošlosti« (str. 22).

Morin smatra da se Evropa prošlosti nikako ne poklapa sa zemljopisnim granicama. »Istorijska se Evropa, dakle, ne može odrediti putem svojih geografskih granica. Ne može se također geografska Evropa odrediti putem stabilnih i zatvorenih historijskih granica« (str. 27). Morinov hod po stazama europske povijesti zapravo je svojevrstna rekapitulacija događaja u kojima se radala Evropa: zadobivanje kršćanskog identiteta, sukob s Islamom, križarski ratovi (1095—1270); religijskim konfesionalnim rasokolima (1054) na Istočnu i Zapadnu Crk-

vu »pošto su se Papa i patrijarh Kerularijus zauvijek uzajamno izopćili« (str. 30). Taj raskol trajno je antagonizirao Germane i Slavene, Slavene i Slavene, posljedica čega do dana današnjega postoje i na ovim našim prostorima.

Morin pokazuje kako će nakon prvih porođajnih muka i stjecanja ranog kulturnog identiteta, koji bijaše kršćanski, Evropa mukotrpno broditu prema modernim vremenima. Ona započinju odisjadama Evropejaca i njihovim otkrivanjem novih svjetova, dovlačenjem novih sirovina, usavršavanjem navigacijskih uređaja, napretkom tehnike i tehnike ratovanja, prenošenjem evropske kulture, običaja, navada u osvojene svijetove. U tome smislu Evropa nije samo u Evropi.

Moderna vremena započinju posvećivanjem života, emancipacijom od skolastike, kopernikanskim obratom, humanizmom i renesansom, reformacijom, jačanjem građanstva i nacionalnih država.

S novovjekovljem Evropa zadobiva nov identitet. Dominacijom nacionalnih država, koje su počesto ratovale. To je »policentrična Evropa u kojoj vlada rat svijetu protiv svih« (str. 35). Ratovi su vođeni radi uvećanja državne moći. Moć je zavisila o pobjedi ili porazu. U političkom smislu moderna Evropa rođena je padom feudalizma, božanskog autoriteta personificiranog na zemlji u slici i prilici apsolutnih vladara kao vrhovnika, gospodara života i smrti. Njihovim padom uspostavljeni su narodni suvereniteti, uspostavljena je volja naroda. Stvorene su države-nacije. Morin primjećuje: »Egzemplarna formula Države-Nacije plod je osobine istorije Francuske« (str. 42). Proces zaokruživanja države-nacije završava se u 19. stoljeću. Njemačka i Italija smatraju se »zakašnjelim nacijama«, a o južnoslavenskim zemljama da ne pričamo.

U moderna vremena Evrope spadaju imperijalistički ratovi, koji su bili strašniji i krvaviji ovisno o tehničkom razvoju tj. o strojnom pogonu za masovnu likvidaciju razumne vrste podijeljene u tabore i određene odnosom prijateljsko-neprijateljski.

Kulturna okosnica Evrope po Morinu je židovsko-kršćansko-grčko-latinska: »Izgleda da jevrejski, hrišćanski, grčki i latinski izvodi djeluju u pravcu stvaranja jedne harmonične sinteze koja je istodobno specifična podloga i zajednički kulturni nazivnik za Evropu. Na toj kulturnoj osnovi Evropa je stvorila jednu originalnu civilizaciju koju karakteriše duhovnost, humanizam, racionalnost i demokratija, a to znači vrline i vrijednosti koje su superiorne onima svake druge civilizacije« (str. 57).

Morin razlikuje kulturu i civilizaciju pokazujući primjere u literaturi. Kulturna okosnica Evrope je transnacionalni i univerzalni sustav vrijednosti. U srednjovjekovnoj Evropi dominirala je teološka misao, s teološkim svjetonazorom. Antropološka slika svijeta potiskuje teološku povraćenjem vjere u um pojavom humanizma i renesanse. Ponovno se razmišljalo o Protagorinoj ideji: »Čovjek je mjera svih stvari«. Morin je ovdje ukratko prikazao genezu filozofije individualizma u relaciji s humanizmom, koji je po njemu »tipična tvorevina evropske kulture...« (str. 72). Toj filozofiji svojstvena je vjera u napredak.

Morin točno pokazuje iscrpljenost ideje napretka i razuma u 20. stoljeću. Ilustracija za to ima podosta. Danas se obično govori o iscrpljenosti moderne, kojoj je ideja napretka i optimizma nešto što se smatra njezinim sastavnim dijelom. Iscrpljenost modernih vremena izražava se danas pojmovima »postmoderna«, »kraj povijesti«, »kristalizacija kulture« itd. Uz iscrpljenost na djelu je gubitak povjerenja u racionalno, pa otud pojava iracionalnog, kao nešto što se označava aspektom postmodernog doba.

Vratimo se mjestima Morinove teme: Kako misliti Evropu? Po njemu je moderna određena racionalizmom i Descartesovom metodom koja omogućuje razvoj znanosti, tehnike, racionalnu organizaciju društva i države. Novovjekovni tehnički napredak koji kulminira u 20. st. zacijelo motiviran svekolikim omčačanjem nad bićima popraćen je dekadentološkim shvaćanjima i pesimističkim raspoloženjima. Idući dalje u svojoj elaboraciji kulturne okosnice, Morin u osnaživanju tehnike vidi samo katastrofe masovnih razmjera: ratove s pome-

ćenim vodama, plinskim komorama, lo-gorima, mogućnosti atomskog rata, eko-katastrofe itd. Svi procesi idu u smjeru razaranja čovjeka i svijeta, tj. antropo-kozmodestrukciji.

Moguća totalna destrukcija bila bi posljedica žednog i nezasitnog, nikad zadovoljenog i ničim ograničenog »gospodarenja prirodom«.

Svakako da Morinova interpretacija evropske kulturne okosnice i njezina kulturnog identiteta u doba moderne nije zamisliva bez *intelektualaca*, tj. protagonista duhovne proizvodnje. On prije svega pokazuje nastajanje posebnog društvenog sloja u 18. st. kojemu su pripadali filozofi, učeni ljudi ili »kulturtregeri«. Dok se u 18. st. pojam intelektualac odnosio ponajprije na filozofe, u 19. i 20. on se proširio i na ostale duhovne djelatnike. Prva asocijacija na tu temu svakako je Schelskyeva podjela intelektualnog sloja ili *novih mandarina*.

Morin nema takvu podjelu. Intelektualci nisu determinirani profesijom jer prekoračuju granice vlastite struke. Kao osobe upućene u stvari o općenitosti, spremni su da »raspravljaju o opštim i temeljnim problemima koji imaju ljudski, moralni, društveni i politički značaj; oni tako postaju Postavljači/Rješivači problema...« (str. 91). Intelektualci su prolazili kroz različite povijesne mijene. Jednom su služili narodu, jednom politici ili nekom vrhovniku/vrhovništvu, dok su neki igrali i ulogu neovisnih intelektualaca. 19. i 20. stoljeće donosi potrebu specijalizacije, profesionalizacije inteligencije. U tom procesu gube se sposobnosti mišljenja općenitosti. Samo neki intelektualni slojevi zadržavaju humanističku poziciju suprotstavljajući se tehnokratskom vladanju mišljenja, jednodimenzionalnosti, boreći se za opća mjesta u čovjekovu životu, kao što su sloboda, pravica, istina. Naročita osjetljivost nekih intelektualaca u 20. st. bila je nacionalsocijalizam i totalitarizam-hitlerijanskostaljnijski. Neki su uzmakli, neki su postali članovima nacionalsocijalističke stranke (Heidegger, Schmitt) ili su se igrali KETMANA, kao što to bijaše u slučaju jednog G. Lukacsa.

Specijalizam, tehnokratsko mišljenje, potiskuju humanističkog intelektualca,

koji se poput posljednjeg Mohikanca sučeljava s teško dokučivim, savladivim silama modernih društava. Dekadencija humanističkog intelektualca i njegov pokušaj obrane vlastita postojanja predstavlja kraj jedne ideje. Njemu ništa drugo ne preostaje već da bespomoćno nariče nad vlastitim udesom, nad razvalinama svijeta i avanturom zvanom čovjek. Riječ je o tihom umiranju. Morin to shvaća na ovaj način: »Pošto je proizvela intelektualce koji su postavili probleme, evropska kultura tako postavlja problem njihove agonije. Ovaj termin može označavati koliko smrt toliko i njihovo rođenje« (str. 93).

Najoriginalnije i najludije ideje proizveli su intelektualci. »Ali ove ideje bile su lude već u samoj Evropi...« (str. 96). U Evropi je svašta rođeno, i svašta se tu pojavilo što je umnogome utjecalo na oblikovanje drugih izvanevropskih kultura. Morin zapravo na jednom mjestu niže događaje rađanja: »U Evropi su rođeni humanizam, racionalnost, nauka, tehnika, nacija, sloboda, demokratija, pravo naroda, ratoborni fanatizam, pomahnitela racionalizacija, religija zemaljskog spasa... tip imperijalizma koji sada njoj prijete« (str. 96). Zacijelo misli na američki imperijalizam koji ugrožava Evropu, zbog kojega želi 1992. postati treća velika moć na svijetu. Po njemu teku paralelni procesi evropeizacije Amerike i amerikanizacije Evrope. Evropa je u New Yorku, a Amerika je u Evropi (Coca-Cola kultura, miš Miki).

Kulturni identitet Evrope pokazuje se u kulturnoj raznolikosti koja »sačinjava njenu baštinu...« (str. 115). Toj baštini prijete opasnost od »amerikanizacije«. S metropolizacijom kulture paralelno teku procesi regionalizacije i muzealizacije (H. Lübbe). Regionalizam ima kulturnu i političku funkciju obrane od središnjih kulturnih i političkih ustanova. Unatoč paralelnim procesima metropolizacije i regionalizacije kulture živa je »svijest o zajedništvu sudbine« (str. 127). Zajednička sudbina je u zajedničkoj opasnosti, a ta opasnost je ništavilo. »Nadolazak ništavila istovremeno razočara i jača« (str. 135). Ništavilo je instrument protiv totalne destrukcije svijeta života. Zajednička budućnost Evroplja-

na je neizvjesnost supranacionalnog društva 1992. godine.

Za razliku od evropskih integracijskih procesa kod nas su ti procesi dezintegracijski. Ovdje se radi o predmodernim, modernim i postmodernim procesima. Kao paralelizam važe nacionalni mitovi/junaci i kompjutori. Riječ je o pomiješanim vremenima, zapravo o procesima koji su se u Evropi zbivali između 17-19. stoljeća. Tako to biva sa zakasnelim nacijama.

Morin je ovdje iznio jedan mogući način razmišljanja o Evropi. Knjiga koja je pred nama zacijelo upotpunjuje literarni fond o Evropi, itekako potreban kako bi se i s kulturološkog aspekta lakše mogli orijentirati prema 1992.

Andelko Milardović

Recenzija

UDK 339 + 339.7 + 339.9

Mate Babić

Međunarodna ekonomija

Privredni vjesnik, Zagreb, 1986, str. 352

Knjiga *Međunarodna ekonomija* M. Babića koncipirana je kao udžbenik, što znači da se najprije objašnjavaju osnovni pojmovi a da se zatim analiza razvija do najkompleksnijih pojmova i problema teorije i politike vanjske trgovine i međunarodnih financija. Gradivo je sistematizirano u četiri dijela. Prvi dio razmatra teorije vanjske trgovine, drugi prikazuje teoriju vanjskotrgovačke politike, u trećem dijelu se obrađuju makroekonomski efekti međunarodne razmjene, dok je četvrti posvećen međunarodnim financijama.

Autor na početku ukratko prikazuje merkantilizam i teoriju apsolutnih prednosti A. Smitha, a zatim se mnogo detaljnije zadržava na prikazu klasične i neoklasične interpretacije teorije komparativnih troškova. Moderna Heckscher-

-Ohlinova interpretacija teorije međunarodne ekonomske razmjene pretpostavlja istovjetnost proizvodnih funkcija pri proizvodnji nekog artikla, a razmjena neke zemlje objašnjava se kompozicijom njenih raspoloživih faktora proizvodnje. Ovaj pristup se ne zadovoljava samo komparacijom proizvodnih troškova već dovodi u vezu strukturu razmjene s privrednom strukturom zemlje. Autor nadalje pokazuje novija dostignuća u razradi Heckscher-Ohlinove teorije, kao što su rasprave oko teorema o izjednačavanju cijena faktora proizvodnje kroz međunarodnu razmjenu, teorem Rybczynskog, zatim Stopler-Samuelsonov teorem Leontijevljeve empirijski test same Heckscher-Ohlinove teorije. Rezultati Leontijeve analize (do sličnih rezultata došli su i neki drugi ekonomisti, kao npr. R. E. Baldwin, D. McDougall) inicirali su i pokušaje objašnjavanja vanjske trgovine različite od Heckscher-Ohlinove teorije. Autor nas upoznaje samo s nekima od njih.

Tako se upoznajemo s teorijom I. Kravisa, koji tvrdi da se struktura vanjske trgovine određuje »raspoloživošću« dobara, dok K. Linder tvrdi da se trgovina primarnim proizvodima može objasniti njihovom prirodnom raspoloživošću u skladu s Heckscher-Ohlinovom teorijom, ali trgovina industrijskim proizvodima ne može. Linder tvrdi da je osnova za razvoj jedne industrije razgranato domaće tržište i visokoserijska proizvodnja, a kad takva proizvodnja izađe na svjetsko tržište, naći će plasman tamo gdje su nivo dohotka i struktura tražnje slični. Naime, vanjska trgovina više ovisi o sličnosti u ukusima potrošača raznih zemalja negoli o razlikama u troškovima proizvodnje.

Uočavanje značaja tehnologije u određivanju strukture svjetske trgovine dovelo je do razvoja teorije u kojoj se promienu u komparativnim prednostima zasnivaju eksplicitno na širenju tehnologije. To je teorija životnog ciklusa proizvoda koju je formulirao R. Vernon.

Prema toj teoriji novorazvijeni proizvodi će proći kroz nekoliko faza razvoja (faza novog proizvoda, faza sazrijevanja proizvoda i faza standardiziranog proizvoda), pri čemu svaka ima različit utje-

caj na strukturu trgovine. Presudan utjecaj u okviru ove teorije ima transmisija tehnologije vezane uz novi proizvod bilo u designu, kvaliteti ili tehnologiji proizvodnje iz jedne zemlje u drugu, pri čemu je Vernon mislio kako je primarni mehanizam za prijenos tehnologije relokacija proizvodnih sredstava od strane domaćih proizvođača.

U petom su poglavlju prvog dijela knjige analizirane krivulja recipročne potražnje određivanjem krivulja indiferencije i koristi od razmjene, određivanjem odnosa cijena u zemlji kao i temeljem razmjene i koristi od razmjene, zatim krivulja indiferentnosti prema trgovini i izvođenja krivulje ponude zemlje u vanjskoj trgovini i krivulje recipročne potražnje pomoću krivulje indiferentnosti prema razmjeni. U šestom poglavlju obrađeni su odnosi cijena i uvjeti razmjene, dok je sedmo poglavlje prvog dijela posvećeno analizi promjena odnosa cijena i njihovu utjecaju na vanjsku trgovinu.

Drugi dio knjige obuhvaća dva poglavlja i posvećen je teoriji vanjskotrgovačke politike. U osmom poglavlju obrađena je teorija zaštite, prije svega carinske. Posebno se analiziraju argumenti ograničenja slobodne međunarodne ekonomske razmjene, zatim utjecaj carina na domaću proizvodnju i potrošnju, kao i utjecaj carine na uvjete razmjene i međunarodnu ekonomsku razmjenu. Zatim pitanja optimalne carine te necarinska ograničenja vanjske trgovine. Deveto poglavlje obrađuje teoriju liberalizacije vanjske trgovine i teoriju ekonomskih integracija. Tu se posebno obrađuje unilaterano i bilateralno smanjenje carina te multilateralne carinske sporazumi. Posebno se apostrofira kako je stvaranje carinske unije prvi korak u stvaranju ekonomske integracije među zemljama pa je upravo zbog toga i najviše teorija o ekonomskoj integraciji koncentrirano na teoriju carinske unije. Autor zaključuje da će uz dani opseg međunarodne razmjene jedne zemlje, stvaranje carinske unije poboljšati njezino blagostanje tim više što je veći bio udio njezinog partnera u njezinoj međunarodnoj razmjeni prije stvaranja unije, što znači da zemlje trebaju stvarati carinsku uniju

sa zemljama koje najviše sudjeluju u njihovoj međunarodnoj razmjeni. Čini nam se uputnim upozoriti na jednu manjkavost u ovome dijelu, a to je izostanak analize utjecaja carinske unije na položaj trećih zemalja.

Treći dio posvećen je makroekonomskim efektima međunarodne ekonomske razmjene. U desetom poglavlju definirani su i objašnjeni osnovni makroekonomski agregati i objašnjeno je funkcioniranje privrednog sistema pomoću društvenog računovodstva. Jedanaesto poglavlje analizira određivanje nacionalnog dohotka u zatvorenoj privredi, analizirajući funkciju potražnje i štednje, utjecaj javne potrošnje na nacionalni dohodak, funkciju investicija i monetarne politike s posebnim naglaskom na prikaz kvantitativne novčane teorije i posebno keynesijanske teorije potražnje za novcem. Na kraju ovog poglavlja prikazan je moderni bankarski sustav i model reguliranja kreditnog potencijala. Dvanaesto poglavlje donosi analizu problema opće ravnoteže u zatvorenoj privredi, a u posljednjem poglavlju trećeg dijela analizirano je određivanje nacionalnog dohotka u otvorenoj privredi i utjecaj vanjske trgovine na nacionalni dohodak.

Četvrti dio, »Međunarodne financije«, obuhvaća četiri poglavlja i tu je bilanca plaćanja prikazana kao sinteza uklapanja privrede u međunarodnu podjelu rada. Neki vrlo poznati udžbenici (Kindelberger, Vanek) teoriju i politiku vanjske trgovine prikazuju upravo redosljedom kako se ekonomske transakcije s inozemstvom javljaju u bilanci plaćanja. U četrnaestom poglavlju obrađeni su bilanca plaćanja i temeljni pojmovi za njezinu analizu, a cjelokupnu strukturu bilance plaćanja autor detaljnije analizira na primjeru bilance plaćanja Jugoslavije. U petnaestom poglavlju nalazimo sve relevantne informacije o deviznom tečaju i deviznom tržištu, počevši od pojmovnog određenja deviznog tržišta i deviznog tečaja preko deviznih arbitraža i špekulacija zaključno s prikazom teorija određivanja deviznog tečaja. Šesnaesto poglavlje posvećeno je politici eksterne ravnoteže, automatskom uravnoteženju bilance plaćanja, uravnoteženju

bilance plaćanja mjerama ekonomske politike, zatim promjenama deviznog tečaja i ograničavanjem kretanja trgovinskih i kapitalnih dobara, kao i analizi efekata devalvacije. U sedamnaestom, posljednjem poglavlju, obrađeni su međunarodni monetarni sistem i njegove institucije, te nalazimo kraći osvrt na razvoj Međunarodnog monetarnog fonda, Evropskog monetarnog sistema, kao i monetarnog sistema SEV.

Kako ističe i sam autor, praksa u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni Jugoslavije, kako u svojoj trgovačkoj tako i u financijskoj komponenti, nailazi na probleme koji su u teoriji odavno riješeni, što je utjecalo na često postizanje suboptimalnih rezultata subjekata u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni Jugoslavije. Upravo zbog toga, ova knjiga ima ambiciju da sudionicima u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni Jugoslavije pruži sustavni pregled teorije i politike međunarodne ekonomske razmjene, a studentima udžbenik u kome mogu naći odgovore na gotovo sva značajnija pitanja suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa.

Luka Brkić

Prikaz
UDK 339.92:061.1 EEZ

Jelena Stevović-Buha:
*Evropska ekonomska zajednica —
— industrija, poljoprivreda i
trgovina*

Svjetlost, Sarajevo 1989.

Knjiga Jelene Stevović-Buha *Evropska ekonomska zajednica*, koja se pojavila tijekom prošle godine, novi je pokušaj da se djelomično upotpuni praznina u izdanjima posvećenim istraživanju Evropske zajednice. Postojeću prazninu teško je shvatiti ako imamo na umu činjenicu da nas od 1992. godine, koja kreira novu ekonomsko-političku sliku ev-

ropskog prostora, djeli svega dvadesetak mjeseci.

Evropska zajednica kao snažan privredno-politički faktor u međunarodnim odnosima, značajan uvozno-izvozni partner Jugoslavije u mnogim oblastima, čini se, zaslužuje više pažnje. Težnja studije *Evropska ekonomska zajednica* bila je da kroz četiri poglavlja analizira postojeće probleme Zajednice, njihov razvoj u budućnosti, posebno obračunajući pažnju na tri dominantna sektora: industriju, poljoprivredu i trgovinu. U prvom poglavlju autorica nas pokušava upoznati s genezom evropskog ujedinjenja orijentirajući se na neke, po njenom mišljenju, najznačajnije događaje. Geneza nije u potpunosti izvedena jer su mnogi događaji odlučujući za povijesni razvoj zajednice (ne)hotimice ispušteni, a obuhvaćeno je svega sedam zemalja od ukupno dvanaest.

Drugo poglavlje posvećuje pažnju istraživanju značaja i uloge industrijske proizvodnje u ekonomskoj zajednici, te se bavi proučavanjem utjecaja nacionalnih industrijskih strategija na ukupni razvoj zajednice. Prema mišljenju autorice nacionalne industrijske strategije imale su presudnu ulogu u kreiranju opće industrijske politike zajednice, koja, upravo zbog nacionalne orijentiranosti nije uspjela ostvariti čvršću zajedničku industrijsku strategiju. Veća kohezija zemalja Zajednice zaustavila bi gubitak njenog utjecaja u svijetu.

Govoreći o industrijskom razvoju, Jelena Stevović — Buha zaustavlja se na tri područja — metalurgiji, tekstilnoj industriji i automobilskoj industriji — koja su bila dominantna u dugogodišnjem industrijskom razvoju Zajednice. Danas su ti sektori u dubokoj krizi. Metalurška je proizvodnja tokom pedesetih godina predstavljala temeljnu snagu za uspon Evrope, osamdesetih ona je njen okov.

Proizvodnja u tekstilnoj industriji, osamdesetih godina, zbog smanjene potražnje, u stalnom je padu. Autorica navodi podatak da je u Francuskoj osamdesetih godina potrošnja tekstila pala za dva posto, a 30 000 radnika ostalo je bez posla. Budućnost automobilske industrije Zajednice sve je neizvjesni-

ja. Krizu u koju su zapale navedene industrije, a analogno tome i cjelokupna industrija Zajednice, autorica povezuje s krizom ideja, tehnologije i inovacija slijedećim riječima: »Ranjivost Zajednice sve je vidnija na onom industrijskom području na kome presudnu ulogu igraju kreativnost i inovacija. To je, naravno, područje tzv. djelatnosti budućnosti, na kome se osjeća sve dominantnija uloga SAD, Japana i novoindustrijalizovanih zemalja.«¹

Čini se da je autorica zaboravila na temeljni interes znanstveno-istraživačke djelatnosti Zajednice — programe EUREKA i JESSI.

Program EUREKA obuhvaća 297 projekata u koje će se investirati oko 5,4 milijarde ECU, što je približno 38 milijardi francuskih franaka. Najznačajniji sektori koje EUREKA obuhvaća jesu: robotska proizvodnja (63 projekta), biološko-zdravstveni (54 projekta), informatika (47 projekta), zaštita oceana i okoline (31 projekt).

JESSI — projekt o silicijskim poluvodičima zahtjeva 3,8 milijardi ECU, što predstavlja dvije trećine ukupnih sredstava uloženi u EUREKU prošle godine. Njegov je cilj proizvodnja silicijskih poluvodiča veličine jedne tisućinke milimetara, koji se direktno odnosi na slijedeća gigantska poduzeća: Siemens, Thomson, SGS, i Phillips. JESSI je ambiciozni poduhvat koji bi trebao pomoći upravo evropskoj industriji da prebrodi japanski šok² vezan uz poluvodiče, što je autorica propustila analizirati. O uspješnosti JESSI-a ovisi sposobnost mnogobrojnih evropskih industrijskih grana — aeronautike, informatike, telekomunikacija, elektronike, strojarstva itd. Prisutan je nesrazmjer između Evrope i Japana u razvoju tzv. televizije visoke definicije (HDTV), ali su jednako tako prisutna i nastojanja Zajednice da kroz programe EUREKA, JESSI, ESPIRIT — informatička tehnologija, BRITE — te-

¹ Jelena Stevović Buha, *Evropska ekonomska zajednica*, Svjetlost, Sarajevo 1989, str. 20.

² Postoji i američki konkurentski program japanskoj industriji tzv. SEMATECH.

meljna istraživanja u industrijskoj tehnologiji, RACE — razvoj telekomunikacija, JET — novi oblici energije i dr., dostigne i konkurira japanskoj industriji na drugim područjima, što autorica ne primjećuje.

U trećem poglavlju analiziraju se moguće perspektive poljoprivredne proizvodnje Evropske ekonomske zajednice, te autorica konstatira da Zajednica, zahvaljujući principu samodostatnosti na području poljoprivredne proizvodnje, vodi internu politiku koja je rezultirala stvaranjem poljoprivrednih viškova. Zajednička poljoprivredna politika obuhvaća gotovo cjelokupnu proizvodnju poljoprivrednih proizvoda funkcionirajući kroz sistem Evropskog fonda za usmjeravanje i garancije u poljoprivredi (FEOGA).

Dugi niz godina države članice Zajednice poticale su nacionalnu poljoprivrednu proizvodnju, dok je EEZ snosila financijske terete povećane proizvodnje. Taj problem pokušalo se riješiti prijedlozima po kojima bi EEZ morala težiti nižem stupnju samodostatnosti u poljoprivrednim proizvodima. Ostatak bi se uvezio iz zemalja u razvoju, čime bi se povećao raspoloživi dohodak ovih zemalja, koji bi potom bio utrošen za kupovinu industrijskih proizvoda u EEZ. Kako se taj i slični prijedlozi nisu pokazali idealnima, Evropska ekonomska zajednica uvela je novi princip zajedničke poljoprivredne politike, uz tri postojeća: jedinstvo cijena, preferencijal, financijska solidarnost. Novi principi, princip suodgovornosti, trebao je rasteretiti budžet EEZ.

Princip suodgovornosti podrazumijeva formiranje cijena poljoprivrednih proizvoda u ovisnosti o međunarodnoj konkurenciji tj. u ovisnosti o kretanju svjetskih cijena. Autorica nije posvetila pažnju dijelu novije socijalne politike Zajednice koja uz princip suodgovornosti nastoji prebroditi teškoće zajedničke poljoprivredne politike.

Četvrto, posljednje poglavlje knjige *Evropska ekonomska zajednica* odnosi se na trgovinsku politiku promatranu s različitih aspekata: unutar same Zajednice, Zajednice i zemalja u razvoju, Zajednice i razvijenih zemalja.

Zemlje EEZ obavljaju polovinu svojih vanjske trgovine unutar same Zajednice, dakle međusobno. Druga polovina trgovine gotovo u cijelosti odvija se s razvijenim kapitalističkim zemljama. Trgovinski odnosi EEZ sa zemljama u razvoju predstavljaju najslabije razvijeno područje. Suradnja s tim zemljama (osim ACP)³ svrstava se pod pregovore sjever—jug, gdje je Zajednica samo jedna od učesnica.

Ideja o otvaranju Evropske ekonomske zajednice za proizvode iz svih zemalja u razvoju protivila bi se postojećim specijalnim aranžmanima zaključenim s ACP zemljama.

Autorica je interes ovog poglavlja usmjerila prema postojećim odnosima navedenih zemalja, ne analizirajući zajedničke mogućnosti nakon 1992. Usvajanje Jedinственog evropskog akta i stvaranje velikog tržišta koraci su ka revitalizaciji ukupne politike Zajednice, koji u studiji nisu podrobnije obrađeni.

Studija *Evropska ekonomska zajednica* autorice Jelene Stevović-Buha zahvaća temeljne sadržaje bitne za funkcioniranje EEZ. Iako u njoj postoje izvjesni nedostaci, moramo biti svjesni da se radi o jednoj od malobrojnih studija na izuzetno značajnom području. Nadamo se da ova knjiga neće ostati usamljena, već će pomoći osvještanju potrebe za daljnjim istraživanjem „Zajednice budućnosti“.

Renata Demeterffy

³ Zemlje Afrike, Kariba i Pacifika.

Prikaz
UDK 30.504

Ivan Cifrić

»Socijalna ekologija«

Globus, Zagreb, 1989.

Što je priroda, a što čovjek? Kako egzistiramo? Zbog čega pojava ekologije i što je ona, neka su od pitanja koja postavlja i na koja pokušava odgovoriti Ivan Cifrić u djelu *Socijalna ekologija*. Autor ukazuje na ekološku krizu koja je nastala čovjekovim odvajanjem od prirode i vidi društvo koje se, uza svu nauku, bori za preživljavanje. Razmatrajući pitanja prirodnih i društvenih sistema, okoline, industrijske civilizacije, granice rasta, situaciju u svijetu (s političkog, ekonomskog i moralnog stajališta), ovo njegovo djelo poticaj je za osvještavanje sebe i za korak ka percepciji viših životnih vrijednosti.

Socijalna ekologija istražuje odnose između demografskih struktura, klimatsko-geografskih faktora, tehnologija i socijalnih organizacija nekog društva, te tako oslikava gibanja na individualnom, socijalnom i tehničkom nivou. Iako autor iznosi niz činjenica i daje pregled događaja, ipak nam se čini da nedostaje interpretativna dimenzija nekih ideja koje su već izborile svoje mjesto u zapadnim društvima, pa bi mogle pridonijeti jačanju pokreta za koji se zalažemo.

Postavlja se pitanje o ulozi čovjeka, kao dijela prirode u svijetu.

Postoji li nešto što čovjek može stvoriti a da već ne nalazimo u prirodi? Jesmo li njeni imitatori ili kreatori? I jedno i drugo, samo je pitanje kakvi? Očito je da su zajatile naše umjetničke sklonosti. Imitiramo pticu i da bismo mogli letjeti, stvorili smo avion. Sveмирске letjelice stvorili smo da bismo upoznali svemir? Našoj svijesti bile su potrebne.

No, postoje ljudi koji nikada nisu čuli ni za novine, ni za dalekozor ni išta slično, a poznaju univerzum mnogo bolje nego npr. većina ljudi današnje evropske civilizacije. (Pleme Dogona u Af-

rici, u državi Mali, otkriveno je prije pedesetak godina. Savršeno su crtali orbitu daleke zvijezde Sirijus B, nevidljivu golim okom, koju su evropski astronomi zapazili tek 1844. g., a fotografirali tek prije sedamnaest godina. Dogoni poznaju zakonitosti u kretanju Jupitera, Saturnova prstena, a Mjesečevu površinu opisuju kao sasušenu krv, što potvrđuju današnji snimci. — Preuzeto iz časopisa *Tajne*, br. 8, BIGZ, Beograd, 1988). Za sve bolesti, priroda je dala i lijek. Zbog čega smo okrenuti beskrajnim čekanjima u ambulancama. Tražimo lijek koji 70% ojačava organizam, a 30% mu šteti. Nije li bolje uzeti namirnice koje mu samo koriste? Sve imamo, ali to treba znati pravilno upotrijebiti.

Stvorili smo vrijeme koje nam omogućava komunikaciju sa samima sobom i drugim ljudima. Okrenutost tehnicima, pomagalima, stvarima, nagomilavanju stvari, sve nas manje čini ljudima. Težimo oslobođenju čovjeka od rada, a zaboravljamo odgoj u svrhu korištenja slobodnog vremena. Bitnija su pitanja granica i vladanja nego očuvanja zdravlja i života. Činjenica je da smo zapleteni u mrežu koju nije lako razriješiti.

Želja za kreacijom, individualizmom, znanjem, pogriješila je u očitavanju kompas. Nije li priroda ta čiji se impulsi prate. Sirovine za našu igru moglo bi ponestati, ukoliko ne stanemo dok je još vrijeme. No zaboravimo da smo dali nove generacije koje, zato što su ovdje, moraju i živjeti.

Ekolozi se javljaju još u 19. stoljeću u krugovima intelektualaca (ali i u drugim slojevima), tražeći čovjekovo poštovanje prirodnih zakona, ali i »dobro društvo« s aspekta socijalne prirode. S vremenom se javila nauka koja sagledava čovjeka, socijalne i tehničke odnose u određenoj okolini. (Okolina u najširem smislu obuhvaća sve sadržaje i odnose koji se nalaze »oko« nekoga ili nečega na što se ili na koga se ti sadržaji, prirodni ili društveni, odnose). To znači da u samom pojmu okoline moramo imati neki subjekt (neke aktere) o čijoj okolini govorimo (str. 42. *Socijalna ekologija* — Ivan Cifrić). Kao takva ona zadire u

područje socijalnih odnosa, ekonomije i politike.

Autor naglašava da je ekološki pokret socijalni, i da je on protest protiv postojećih socijalnih odnosa. Najprije se pokazuje kao protest u svakodnevnicu, ali se formulira i sama vrijednosna reakcija protiv samog ideološkog sistema. Tako i ekološki pokret završava kao politička ideologija (274. str.). Ekološke grupe nastoje sudjelovati u vlasti, budući da se bore za nove vrijednosti u društvu, a one se formiraju u sferi politike. Bitan je zahtjev ekologa za ljudskom emancipacijom.

Analizirajući stanje u Jugoslaviji, autor iznosi ocjenu V. Pavlović (V. Pavlović, *Obnova utopijskih energija*, Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost RK SSO Jugoslavije, Beograd 1987, str. 20.), koji kaže da je bitno dokinuti neke socijalne predrasude, a to su strah od spontane potencijalne energije novog pokreta (njegovo konstituiranje kao autonomne političke svijesti i kulture) i bojazan DPO od ugroženosti njihova političkog monopola izraženog kao birokratska pozicija.

Međutim, novi pokret još nije dovoljno svjestan sebe, niti je formiran kao jača organizacija i nema dovoljno snage da bitnije mijenja postojeće društvene odnose. Nosioci eko-ideja su uglavnom mladi koji još uvijek nemaju izborne (političke) pozicije u našem društvu. Potrebno je nastupati putem politike jer se čovjek prema prirodi ne odnosi samo individualno nego i društvenim posredovanjem — preko društvenih institucija, normi, vrijednosti, podjele rada, proizvodnje, znanosti (str. 309).

Socijalna ekologija nastala je razvojem biološke ekologije i porastom problema društvene okoline. U Sociološkom rječniku piše da «izučava prostorno-vremenske specifične odnose živih bića kao uvjete ljudskog zajedničkog života, kao i povratni utjecaj već postojećih socijalnih struktura na razvitak i preoblikovanje okoline». Ekološka problematika posebno je došla do izražaja u istraživanjima odnosa čovjekovih naselja i okoline i strukture u naselju (B. Haumm, *Einführung in die Siedlungssoziologie*, Berlin, Westdeutscher Verlag, 1969, str. 20).

Socijalna ekologija nastoji biti most između prirodnih i društvenih znanosti nastojeći ih uskladiti u cilju stvaranja kvalitetnijeg života. Trudi se da ukaže na spone između individue, socijalnog i tehničkog sistema te prirode.

Uvođenje socijalne ekologije kao predmeta na fakultetu, daje značajan doprinos odgoju mlade generacije koja će, vjerujemo, izboriti kvalitetniji društveni sistem. Ona još uvijek ne daje odgovore o najsvrsishodnijem ponašanju, no ukazuje na probleme koje je moguće u cijelosti riješiti. Pitanje je vremena kada ćemo razviti svijest koja će nas voditi pravilnom djelovanju. Rad na sebi, a time i oko sebe, treba početi odmah.

Živimo u svijetu iluzija. Miješaju se duh i materija. Na nama je da odaberemo koju stranu ćemo slušati. Slobodniji život ne znači »povratak na grane«, već umijeće upotrebe stvorenoga. »Illich na jednom mjestu kaže: » Jedino rješenje ekološke krize sastoji se u tome da ljudi shvate da bi bili sretni onda kad bi zajedno radili i odricali se i mogli brinuti jedan o drugome.«

Zeljka Frančić

Osvrt

UDK 355.02:37

»Obrambeno-zaštitno obrazovanje jučer-danas-sutra

U organizaciji Katedre ONO i DSZ Sveučilišta u Zagrebu i Fakulteta političkih nauka 9. ožujka održan je »okrugli stol« na temu: »Obrambeno-zaštitno obrazovanje jučer-danas-sutra«, a povodu 40-godišnjice odgoja i obrazovanja za ONO i DSZ i 15 godina studija ONO i DSZ na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

Pored profesora Fakulteta političkih nauka i članova Katedre za ONO i DSZ Sveučilišta u Zagrebu, u radu skupa sudjelovali su znanstvenici većine Katedri ONO i DSZ iz zemlje, istaknuti znanstvenici fakulteta i studija ONO i DSZ iz Jugoslavije, predstavnici republičkih or-

gana prosvjete i zavoda za školstvo, predstavnici nekih republičkih organa za narodnu obranu, predstavnici oružanih snaga i ostali zainteresirani.

Dva razloga su bila presudna za izbor teme:

1. Navršavanje 40 godina od uvođenja sistemskog obrazovanja za obranu i zaštitu, koje je do danas prošlo nekoliko oblika i faza razvoja (počevši od predvojničke obuke do izučavanja predmeta ONO i DSZ SFRJ), i 15 godina od početka školovanja fakultetski obrazovanog stručnog kadra za potrebe obrane i zaštite.

2. Promjene u političkom i društvenom životu u nas utječu na sferu obrane i zaštite. Pored toga, stalne promjene u oblasti sigurnosti u svijetu nalažu potrebu preispitivanja postojećih rješenja u obrani i zaštiti, tim više što sama koncepcija obrane i zaštite (Koncepcija ONO i DSZ) do sada nije dovoljno pratila svjetske trendove razvoja i rješenja na području sigurnosti.

Skup je bio zamišljen kao početak kritičkog razgovora o obrazovanju za obranu i zaštitu, koje u posljednje vrijeme sve više dolazi u žižu interesa javnosti. Valja spomenuti da je prisutno sve učestalije izjašnjavanje pojedinaca, grupa, organizacija i institucija, za ukidanje obrazovanja za obranu i zaštitu (ili ukidanja predmeta iz te oblasti, koji se sada izučavaju u osnovnim i srednjim školama i na fakultetima).

»Okrugli stol« je trebao dati odgovore na pitanja o statusu predmeta ONO i DSZ, budućnosti i sadržaju obrazovanja za obranu i zaštitu, položaju i znanstvenoj utemeljenosti znanosti o obrani i zaštiti.

Rasprava je pokazala da među znanstvenicima koji izučavaju obranu i zaštitu, postoje različita razmišljanja i različiti odgovori na postavljena pitanja. U svim istupima bila je prisutna teza o potrebi postojanja obrazovanja za obranu i zaštitu i deideologizaciji nastavnih planova i programa. Međutim, postavlja se pitanje sadržaja takvih planova i programa i nadležnosti njihova donošenja. Hoće li to i dalje činiti Savezni sekretarijat za narodnu obranu (SSNO), ili on treba naravno uz najveće državne orga-

ne, samo određivati ciljeve takvog obrazovanja, a da se utvrđivanje sadržaja planova i programa i realizacija prepuste republikama i sveučilištima? Većina sudionika u raspravi zalaže se za princip po kojem bi stručnjaci i znanstvenici iz ove oblasti imali više utjecaja i slobode u koncipiranju sadržaja obrazovanja za obranu i zaštitu na svim nivoima, naravno uz republičke prosvjetne organe i organe sveučilišta.

Različiti su putevi i načini promišljanja o opravdanosti postojanja obrazovanja za obranu i zaštitu. Dio znanstvenika polazi od utvrđivanja mjesta znanosti o obrani i zaštiti među društveno-humanističkim znanostima i naziva (defendologija, obramboslovje), definiranja njenog predmeta izučavanja i razrade metodologije istraživanja. Ističu da u uvjetima, kada rat kao osnovni izvor ugrožavanja gubi na značaju, a sve prisutniji postaju ostali izvori ugrožavanja čovjeka i prirode čije djelovanje nijedna granica i vojska u svijetu ne mogu zaustavljati i zaustaviti (radijacija, kisele kiše, »rupe« u ozonskom omotaču, poplave, potresi i dr.), obrazovanje za obranu i zaštitu treba prilagoditi novim uvjetima i svakako ga ostaviti u sistemu obrazovanja na svim nivoima (osim osnovne škole).

Druga razmišljanja polaze od konstatacije da u svijetu postoje i funkcioniraju razni modeli obrazovanja za obranu i zaštitu (u najopćenitijem poimanju), te ne vide razloge za ukidanje istog kod nas, tim više što imamo dugogodišnju tradiciju, sistem, kadrove. Slažu se da svakako treba prilagoditi sadržaje obrazovanja novim društvenim uvjetima i obogatiti spoznajama do kojih se došlo u svijetu.

Ovaj skup bio je jedan od rijetkih u Jugoslaviji koji je na ovaj način — da o postavljenim pitanjima razgovaraju znanstvenici i stručnjaci iz ove oblasti — otvorio mnoga pitanja i probleme. Rasprava je pokazala da nije dovoljno razgovarati samo o obrazovanju za obranu i zaštitu, već i o utemeljenju nauke o obrani i zaštiti (defendologija, obramboslovje), kao interdisciplinarne društvene znanosti.

Osvrt

UDK 061.3(497.1:485) + 321.4(485)

»Švedski model za Jugoslaviju«

Zagrebački Fakultet političkih nauka i Privredna komora Hrvatske organizirali su u suradnji s Institutom za istočnoevropske zemlje iz Stockholma međunarodno savjetovanje »Švedski model za Jugoslaviju«, koje je održano 15. ožujka u hotelu Esplanade. Cilj savjetovanja bio je prikazati osnovna obilježja švedskog ekonomskog i političkog modela, kao moguće inspiracije jugoslavenkim reformama.

Savjetovanje se sastojalo od tri dijela. Nakon uvodnih pozdravnih riječi dekana Fakulteta političkih nauka prof. dr. Ante Pažanina, potpredsjednika Sabora prof. dr. Mate Crkvenca, predsjednika Privredne komore Joze Petovića, švedskoga ambasadora Jan af--Sillena i potpredsjednika švedskoga Parlamenta Bertila Fiskesjõa savjetovanje je započelo uvodnim izlaganjima. Prof. dr. Zvonko Lerotić govorio je o političkim promjenama u Jugoslaviji. Vladimir Rozijan o švedsko-jugoslavenkim vezama i njihovom razvoju, prof. dr. Olof Ruin, profesor političkih nauka sa Sveučilišta u Stockholmu, o razvoju parlamentarizma u Švedskoj i švedskome višepartijskom sistemu, a potpredsjednik parlamenta Bertil Fiskesjõ o odnosu vlade i opozicije u Švedskoj.

U drugome dijelu savjetovanja uslijedila su četiri referata: Bengt Senneby, direktor E. S. banke u Švedskoj, iznio je referat »Švedska ekonomija mješovitoga tržišta«, Nils-Olof Björk, potpredsjednik Alfa-Laval Thermala, govorio je na primjeru svoga poduzeća o razvoju businessa u tržišno orijentiranoj privredi. Andres Björklund, profesor ekonomskih znanosti sa Švedskoga instituta za društvena istraživanja, govorio je o politici tržišta radne snage u Švedskoj, a Rolf Lindholm, direktor Saveza poslodavaca Švedske, svome je izlaganju dao naslov »Promjene u svjetskom businessu i njihov utjecaj na sferu rada«.

Treći je dio savjetovanja bio organiziran kao debata. Raspravljano je o četiri

grupe pitanja: o švedskome političkom sistemu, bankarstvu, poslovnoj politici i privrednoj suradnji te o tržištu radne snage i tržišnim odnosima. Prof. dr. Stefica Deren-Antoljak u okviru rasprave o političkome sistemu potakla je diskusiju o stilu donošenja odluka u švedskome parlamentu i o modelu ekonomske demokracije. Prof. dr. Ante Čičin-Sain koordinirao je raspravu o bankarstvu, u kojoj su istaknuti problemi denacionalizacije privrede i utvrđivanja realne vrijednosti kapitala. U okviru rasprave o tržištu radne snage, kojoj je moderator bio mr. Čimeša, raspravljano je o problemu razine nezaposlenosti i opasnosti od rasta inflacije koju izaziva pretjerana razina zaposlenosti.

Davor Gjenero

Osvrt

UDK 32:061.3

II. Savjetovanje politologa SR Hrvatske

U Crikvenici održani su od 16. do 17. ožujka 1990. godine tradicionalni politološki dani ovaj puta posvećeni ustavu demokratske države. Na tu temu govorili su nastavnici Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, kao i drugi istaknuti gosti politolozi iz Zagreba, Beograda, Sarajeva i Ljubljane.

U toku savjetovanja održana je i izborna skupština Politološkog društva SR Hrvatske. U raspravi su posebno istaknuti problemi položaja politologa u društvu i potrebe svestranijeg angažmana Društva i Fakulteta na afirmiranju politološke struke i političke znanosti u novim društvenim uvjetima. Demokratizacija društva donosi nove probleme ali i nove mogućnosti politologiji na koje ona treba odgovoriti.

Za predsjednika Politološkog društva Hrvatske izabran je Zvonko Posavec, a za tajnicu ponovno Višnja Stopar-Poljančić. Članovi Izvršnog odbora su Hašim Bahtijari, Branimir Bilić, Jovo Bolić, Ivan Grdešić, Zoran Kurelić, Ante

Pažanin, Davor Rodin, Lela Sola, Mirko Štifanić, Sime Vranić i Nenad Zakošek. U Odbor samoupravne kontrole izabrani su Ante Barišić, Nikša Bjelajac i Vlasta Ilišin.

Za predsjednika Saveza udruženja za političke nauke Jugoslavije izabran je dosadašnji predsjednik PDH Zdravko Tomac.

Višnja Stopar-Poljančić

Načelnik Katedre političkih nauka i Privredna komora Hrvatske organizirali su u suradnji s Institutom za ekonomijske nauke iz Švedske međunarodno savjetovanje "Švedski model za jugoslaviju", koje je održano 12. i 13. u hotelu Kaptol. Glavni savjetnik na dan bio je profesor osnovna odjeljenja švedskog ekonomskog i političkog modela kao moguće iskustvo jugoslavenskima.

Savjetovanje se sastojalo od tri dijela. Nakon uvodnih govorinosti riječi da čina Katedre političkih nauka prof. dr. Ante Pažanin, potpredsjednik Saveza prof. dr. Mile Crkvenac, predsjednik Privredna komora Joe Petrović, švedskog ambasadora Jan St-Šiljan i predsjednik švedskog Parlamenta Bertil Holmström savjetovanje je započelo uvodnim izlaganjima prof. dr. Zvonko Lovrić govore je o političkim promjenama u jugoslaviji. Vladimir Karić o švedsko-jugoslavenskim odnosima i njihovom prof. dr. Olaf Lund, predsjednik švedskog udruženja parlamentarnih nauka za Švedsku u Švedskoj i razvoju parlamentarnosti u švedskoj i švedskom ujedinstvom sistemu i potpredsjednik parlamenta Bertil Holmström o odnosu vlade i opozicije u švedskoj.

U drugom dijelu savjetovanja govorila su četiri govornika: Bengt Svanberg, direktor H. S. banke u švedskoj, tako je izložio "švedski ekonomski model" koji uključuje Mils-Olof Björk, potpredsjednik Alfa-Laval Teksnika, govoreći na primjeru svoga poduzeća o razvoju poduzeća u tekstu održanim primjerama. dr. Andras Hölzlschl, profesor ekonomije i švedskog instituta za istraživanja društvenih znanosti je o načinu vršenja radne snage u švedskoj i Rolf Lindholm, direktor švedskog društva "Sveučilište", govoreći o iskustvu društva "Sveučilište" u svjetskom postupku i njihov utjecaj na švedsku.

Prvi je dio savjetovanja bio organiziran kao debata. Razmjenjano je o četiri

način zapošljavanja. U okviru razgovora i o drugim aspektima rada u švedskom gospodarstvu i o mogućim ekonomskim dostignućima. Prof. dr. Ante Pažanin kao organizator je uspio u suradnji s kolegama koji su izložili najbolji švedski model privredne i društvene reforme u jednom razgovoru. U okviru razgovora izložili su radnu snagu koja je modernu švedsku privrednu jačala i o potpunoj ekonomskoj transformaciji i oporavku od teških posljedica koje kasnije prate na način zapošljavanja.

Davor Pažanin

Glasnik
UDK 32.061.3

II. Savjetovanje političkih SR Hrvatske

U Crkvenicu održano od 16. do 17. oktobra 1990. godine trećina savjetovanja političkih nauka, u okviru kojeg su razgovorili o važnim pitanjima društvenih odnosa. Na toj temi govorio je na sastanku Katedre političkih nauka u Zagrebu, kao i drugi predstavnici političkih nauka iz Hrvatske, Bosne, Srbije i Srbije i Ljubljane.

U toku savjetovanja održano je i nekoliko skrupiranih političkih odnosa SR Hrvatske. U razgovoru su postojali takvi i drugi politički odnosi u društvenim i političkim odnosima. Održano je i potpuno savjetovanje o društvenim i političkim odnosima u novim društvenim uvjetima. Demokratska društva imaju nove probleme i načine i nove mogućnosti političkih nauka i ova su tema odgođena.

Na predsjednik političkog društva Hrvatske izabran je Zvonko Pažanin, a za istu poziciju Vlasta Ilišin. Savjetovanje održano od 16. do 17. oktobra u Crkvenici, a na čelu su bili: prof. dr. Mile Crkvenac, predsjednik, i dr. Zvonko Pažanin, potpredsjednik. U okviru savjetovanja održano je i nekoliko skrupiranih političkih odnosa SR Hrvatske.